

MAGYARORSZÁGI NÉMET NYELVJÁRÁSOK

A M. TUD. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

PETZ GEDEON

LEV. TAG.

---

4. FÜZET.

AZ ISZTIMÉRI NÉMET NYELVJÁRÁS HANGTANA

IRTA

HAJNAL MÁRTON.

Ára 1 kor. 20 fillér

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1906.

Magyarországi Német Nyelvjárások.

A M. Tud. Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából

szerkeszti PETZ GEDEON lev. tag.

A M. T. Akadémia I. (nyelv- és széptudományi osztálya) 1903 jún. 8-án tartott ülésében hozott határozatával kívánatosnak mondotta, hogy — magyar nyelvjárásainknak régóta folyamatban levő tudományos ismertetése mellett — a hazai nem-magyar nyelvjárások tudományos feldolgozására irányuló tervszerű, rendszeres munkásság is induljon meg s az e végből szükséges intézkedések megtételével az osztály kebelében fennálló nyelvtudományi bizottságot bízta meg. E bizottság javaslata alapján az osztály mindenekelőtt a hazai német és szláv nyelvjárások tudományos feldolgozását és ismertetését határozta el és egy-egy sorozatnak megindítását mondotta ki, melyben az illető nyelvjárásokra vonatkozó tanulmányok meg fognak jelenni; a M. T. Akadémiának 1904 január 25-én tartott összes ülése pedig megszavazta az e vállalat megindítására szükséges költségeket.

Midőn e határozatok értelmében a *Magyarországi Német Nyelvjárások* cz. sorozatot megindítjuk, azt hiszszük, hogy ezzel szolgálatot teszünk nemcsak az általános nyelvtudomány ügyének, hanem a magyar nyelvészetnek is, a melynek művelését Akadémiánk mindig egyik legelső feladatának és kötelességének ismerte. Hogy csak egyet említsünk: a magyar nyelv kölcsönszavaira vonatkozó kutatásnak okvetetlenül szüksége van a hazánk területén élő nem magyar nyelvjárások szókincsének pontos és hiteles ismeretére. Tanulmányaink erre nézve megbízható anyagot kívánnak nyújtani, a minthogy viszont lehetőleg ügyet fognak vetni az illető nyelvjárásoknak a magyarból került elemeire is. Ekkép e tanulmányokkal is elő akarjuk mozdítani ama tudományos törekvéseket, melyek hazánk lakossága történetének és szellemi életének, nyelvének és szokásainak részletes felkutatására irányulnak, és hozzá akarunk járulni ama fontos feladat megoldásához, melyet Akadémiánk alapszabályai tűznek eléink: *a haza minden tekintetben való megismertetéséhez.*

A *Magyarországi Német Nyelvjárások* sorozatából eddig a következő füzetek jelentek meg:

1. Dr. Gedeon Alajos: *Az alsó-meczenzéfi német nyelvjárás hangtana.* 1905. 78 l. Ára 1 kor. 50 fill.
2. Lindenschmidt Mihály: *A verbászi német nyelvjárás alaktana.* 1905. 38. l. Ára 90 fill.
3. Gréb Gyula: *A szepesi felföld német nyelvjárása.* 1906. 92 l. Ára 1 kor. 80 fill.
4. Hajnal Márton: *Az isztiméri német nyelvjárás hangtana.* 1906. 64 l. Ára 1 kor. 20 fill.

A vállalat feladatairól l. részletesebben *Akadémiai Értesítő* 1905. évf. 472. l.

AZ ISZTIMÉRI
NÉMET NYELVJÁRÁS
HANGTANA

IRTA

HAJNAL MÁRTON.

JUTALMAZOTT EGYETEMI PÁLYAMUNKA.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1906.

34. KÖTET

1894

NOTARIAT

NOTARIAT

NOTARIAT

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

ELŐSZÓ.

E tanulmány szerzőjének nem adta meg a sors, hogy öröme teljék első önálló munkája megjelenésében: néhány nappal azután, hogy dolgozatán elvégezte az utolsó javítást, súlyos betegsége végkép kimerítette erejét s ő élete tavaszán sírba szállott.

Hajnal Márton 1883 decz. 4-én született Isztiméren, Fejérmegyében. Középiskolai tanulmányait a székesfejérvári, rózsahegyi és lévai főgymnasiumokon végezte s az 1902/3. év második felében a budapesti egyetemen iratkozott be, hogy itt a tanári pályára készüljön. Szaktárgyaiul a magyar és német nyelvet s irodalmat választotta, de a mellett megtanulva horvátul, nagy buzgósággal foglalkozott ezzel a nyelvvel és irodalommal is s a délszláv irodalmaknak a magyar és a német irodalommal való kapcsolatait kutatta. Szorgalmával és tudományszomjával csakhamar magára vonta tanárai figyelmét, állami ösztöndíjban részesült s államsegélylyel töltött egy évet a zágrábi egyetemen is. E közben el kezdett dolgoztatni magyar, német és horvát folyóiratokba s czikkeinek lajstroma, fiatal korát tekintve, már nagyon figyelemreméltó irodalmi munkásságról tanuskodik:

a) Magyar nyelven: 1. Karnarutić és a Zrinyiász; *Egyet. Philol. Közlöny* XXIX., 111—125., 200—213., 279—297. — 2. V. Deželić, Maksimilijan Vrhovac (ismertetés), u. o. XXIX., 878. — 3. Melich János, Szláv jövevényszavaink (ismertetés), u. o. XXX., 231. — 4. M. Čurčin, Das serbische Volkslied in der deutschen Literatur, és C. Lucerna, Die südslavische Ballade von Asan Agas Gattin und ihre Nachbildung durch Goethe (ismertetés), u. o. XXX., 377. — 5. A Zrinyi-Frangepán-család az irodalomban, u. o. 422—426. — 6. Bojničić magyar nyelvtana, *Magyar Nyelvőr* XXXIV., 423. — 7. Gjalski Sándor,

A Faust-keringő, *Magyar Szemle* XVII., 329. — 8. Borotha Vladimir, Két nap, u. o. XVII., 377. — 9. Gjuro Šurmin, Hrvatski preporod (ismertetés), *Egyet. Phil. Közl.* XXX. k.

b) Német nyelven: Nikolaus Krajačević — Peter Petretić, *Archiv für slavische Philologie* XXVIII., 315—321.

c) Horvát nyelven: 1. Melich J., Szláv jövevényszavaink (ismertetés), *Nastavni vjesnik* XIV., 443. — 2. Ivan Pergošić, u. o. XV. k. — 3. Estetička vrijednost Zrinijade, u. o. XV. k. — 4. Havass Rezső, Dalmát irodalom (ismertetés), *Savremenik* I., 228.

1904 május havában egyetemi pályadíjat nyert szülőfaluja német nyelvjárásának tudományos leírásával. De a sorvasztó kórtól megtámadt szervezete nem bírta sokáig a megfeszített munkát. 1906 őszén, mint a budapesti tanárképző-intézet ösztöndíjas tagja, egyetemi tanulmányainak befejezésére s doktori szigorlatra készült, de még mielőtt óhajtása valóra válhatott, leroskadott s október 16-án, 23 éves korában elhunyt. Sok nemes vágyat, szép reményt vitt magával sírjába, — azoknak reménységét is, a kik szerették, becsülték. Nyugodjék békében!

Budapest, 1906. október 25.

Petz Gedeon.

Az isztiméri német nyelvjárás hangtana.

Isztimér Fejérmegye északnyugati részében van; hozzá, mint körjegyzőséghez, tartozik Gut-Tamási, Kuti és Balinka község. E községek lakói kizárólag róm. katolikus vallású, német ajkú földművesek, régebben különösen bortermeléssel foglalkoztak, most pedig főfoglalkozásuk az állattenyésztés. A négy községben most csekély és jelentéktelen eltéréssel (Balinka: *i k'um* ~ Isztimér: *i k'im* v. ö. 27. §. f., 23. l.) ugyanazt a nyelvjárást beszélik, melynek leírására e dolgozatomban vállalkoztam.

Úgy Isztimér, mint különösen Gut-Tamási története régi időkbe nyúlik vissza. Gut-Tamásira vonatkozólag fontos, hogy még Kézai Simon említi, hogy Szt. István idejében Kelad és Gut testvérek, kik a Hohenstaufokkal is rokonságban voltak, Magyarországon letelepedtek; Kelad és Gut — Kézai szerint — a svábok nemzetségéből, Stoff várából erednek.

Isztimér szintén már egy 1439-beli adománylevélben előfordul Stemer néven; más oklevelekben Sthemernek, Ztemernek is írják, ebből egy Estemer fokon át, mely tényleg kimutatható I. Lipót egyik oklevelében, lett Isztimér. Egy 1469-iki oklevél följegyzi néhány isztiméri jobbágy nevét: Csýwkés Benedek, Pogány Tamás, Vincze János, Tolnay Döme, Veres Pál stb., — ezek a nevek arra engednek következtetni, hogy Isztimér akkori lakói magyarok voltak. A török uralom alatt, mint sok más falu, Isztimér is elpusztult, lakatlan lett. Az 1702. évi összeírásnál Isztimér mint Zichy István gróf birtoka van fölvéve, ki az akkori kor szokása szerint kipusztult, lakatlan birtokait németekkel telepítette be. Tudjuk, hogy ebben az időben III. Károly, majd leánya Mária Terézia a legcsábítóbb ígéretekkel csalogatja a németeket hazánknak a törökök által elpusztított vidékeire, melyek a török kivonulása után lakatlanok lettek. A fölhívásnak meg is

lett az eredménye; a bevándorlók a Duna tájékán vonultak lefelé, közben-közben azonban egyes kisebb csapatok elmaradoztak; így telepedtek le egyes csoportok pl. Budakeszin, Solmáron, Hidegkuton, melyekről Czoernig azt mondja: «— diese einst magyarischen alten, zu Anfang des XVIII. Jhdts aber entvölkerten Orte wurden 1718 durch Schwaben wieder bevölkert.» Valószínűleg erre az időtájra esik Isztimér első telepeseinek bejövetele: Károly János ugyan nem tud erről, legalább egy szóval sem említi, Schoderbeck, ki 1901-ben («Fejérmegyei Napló» jul.) rövidke cikkben foglalkozik Isztimér történetével, beszél egy 1722. első bevándorlásról, de nem említ semmi hiteles forrást erre vonatkozólag. Hogy volt egy első település, az kétségtelenül kitűnik Zichy István gr. egy 1751. szept. 29-én Palotán (ma: Várpalota) kelt német nyelvű szerződéséből, melyben elmondja, hogy néhány szegényebb ember, a kik eddig Ober-Gáal, Száar, Baja, Gyéroth, Hidegkut, Márkó, Olaszfalu, Oszlop községekben laktak, azzal a kéréssel fordultak hozzá, hogy engedje át a Palota uradalmához tartozó Isztimér pusztát lakóhelyül és birtokul. Zichy István tehát az alapítólevélben leírt föltételek mellett szerződést köt velök és a szerződő feleket mind névszerint felsorolja. Ha az itt felsorolt nevek képviselői által alapított családokat Isztimér mostani lakosai közt keressük, úgy igen kevés kivétellel majdnem mind megtaláljuk (Huber, Müller, Jungwirth, Stoll, Röhrich, Stollar, Horn, Winkler, Spiess, Winkelmann, Korb, Mayer, Sautner (most: Ksautnə), Ziegler stb.), a lakosság zömét azonban nem ezek képezik, hanem valószínűleg az 1720 táján bevándoroltak.

Hogy honnan jöttek elődeink, erre a kérdésre semminemű történelmi adat (legalább eddig földerített adat) nem ad fölvilágosítást. A helységbeli jegyző volt szíves velem erre vonatkozólag közölni, hogy az első plébános (a plébániát 1753-ban alapították) följegyzése szerint az 1700-ik év első felében a Schwarzwaldból jöttek. Úgy látszik, ez alapon ünnepelték a község 200 éves fönnállását 1901-ben. Schoderbeck előbb említett kis cikkében szintén említ efféle adatot, de valószínű, hogy egyik sem látta a följegyzést (ha ugyan létezik); annyi mindenesetre kétségtelen, hogy az adat — legalább is a mi a helyet illeti, a honnan jöttek — téves, mert hisz látni fogjuk,

hogy nyelvjárásunk határozottan bajor-osztrák, a Schwarzwald-ban pedig már a XII. században egy specialis dialectus, az úgynevezett *schwarzwaldschwäbisch* fejlődött ki, mely nyelvjárásunkkal semmi lényeges egyezést nem mutat (v. ö. Höfer ismertetését, *Zeitschrift für die Wissenschaft der Sprache* II. 214—19. l. vagy Wilhelm Unseld «Schwäbische Sprichwörter und Redensarten» című nyelvjárási szövegét a *Zeitschrift für hochdeutsche Mundarten* I. 98, 155, 366. l. vagy ugyanazon folyóirat más helyein található Schwarzwald-vidéki nyelvjárási szövegeket). Tanulmányom alapján tisztán nyelvészeti úton igyekeztem legalább megközelítőleg megállapítani, hogy honnan jöttek elődeink (v. ö. 59. s köv. l.).

Igyekeztem, hogy az egyes hangok fejlődéséről, elváltozásáról szólva a legkülönfélébb példák fölhozásával nyjk. szókinését lehetőleg belefoglaltam dolgozatomba. Néhol az eltérő sajátságok okát is törekedtem megmagyarázni, máshol az illető sajátságra vonatkozó különféle nézeteket hoztam föl, de volt eset, hogy megelégedtem a tény konstatálásával és nem bocsátkoztam kétes értékű magyaráztatásba; jól mondja erre vonatkozólag Wegener (Paul, *Grundriss V. Abschnitt «Die Bearbeitung der lebenden Mundarten»* című fejezetben): «Es ist nicht zu erwarten, dass der Specialforscher die Gründe für die abweichenden Spracherscheinungen auffindet, aber wohl, dass er das Sprachmaterial beibringt.» Ezt az elvet tartottam szem előtt a nyelvjárási anyag gyűjtésénél és annak földolgozásánál.

Irodalom: K. von Czoernig: *Ethnographie der österreichischen Monarchie*. Wien 1855. — J. Grادل: *Die Mundarten Westböhmens*. (Megtalálom a Dr. Brenner O. és Dr. Hartmann A.-tól szerk. *Bayerns Mundarten* című folyóirat 1891—1895. III. kötetben). — Károly János: *Fejérvármegye története*. Székesfehérvár IV. k. 1896—1901. — Fr. Kauffmann: *Geschichte der schwäbischen Mundart*. Strassburg 1890. — P. Lessiak: *Die Mundart von Pernegg in Kärnten*. (PBB. XXVIII. 1903). — K. Luick: *Zur Geschichte der deutschen E und O Laute*. (PBB. XIV. 127 l. 1889). — K. Luick: *Deutsche Lautlehre*. Leipzig—Wien 1904. — Melich J.: *Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv német jövevényszavai*. (Értek. a nyelv- és széptudományok köréből. XVII. Budapest 1901). — Müller J.: *A franzfeldi német nyelvjárás*. (Egyet. Philol. Közöny XXV. 1901). — H. W. Nagl: *Da Roanad. Grammatische Analyse des niederösterreichischen Dialectes*. Wien 1886. — J. Schatz: *Die Mundart von Imst*. Strassburg 1897. — K. Schmelzer: *Die Mundarten Bayerns grammatisch dargestellt*. München 1821. —

K. Schmeller: *Bayerisches Wörterbuch*. 2. kiad. 1872. — Schmidt Henrik: *A verbdszi német nyelvjárás*. (Egyet. Phil. Közlöny XXIII. 1899). — J. Schwäbl: *Die altbayerische Mundart*. München 1903. — W. Vietor: *Die rheinfränkische Umgangssprache in und um Nassau*. Wiesbaden 1875. — K. Weinhold: *Bayerische Grammatik*. Berlin 1867. — J. Winteler: *Über die Verbindung der Ableitungssilbe got. -atj-, ahd. -azz- mit Guttural ausgehenden Stämmen resp. Wurzeln*. (PBB. XIV. 455. l. 1889).

Rövidítések: *nyj.* = nyelvjárás, *nyjk.* = nyelvjárásunk, *ófn.* = ófelnémet, *kfn.* = középfelnémet, *úfn.* = újfelnémet. (Az *úfn.* főnévi alakokat nagy kezdőbetűvel írom megkülönböztetésül a *kfn.*-ektől.) A $\sim$ jel megfelelést jelöl, a $>$ vagy $<$ a fejlődés irányát tünteti fel.

I. Phonetikai ismertetés.

A) Nyelvjárásunk hangjai.

1. Zöngehangok (Sonorlaute): 1. $\bar{a}$, a , $\hat{a}$, e , $\bar{e}$, $\bar{e}$, $\bar{i}$, i , o , u , $\bar{o}$, $\bar{u}$, — $\bar{v}$, v , $\bar{z}$, — $\bar{ai}$, ai , $\bar{ev}$, ev , $\bar{uv}$, uv , $\bar{u}$, u . — Az egyes magánhangzók lehetnek mennyiségükre nézve rövidek ($\bar{a}$, $\bar{o}$, $\bar{a}$ stb.), vagy hosszúak ($\bar{a}$, $\bar{e}$, $\bar{o}$, $\bar{u}$), vagy igen hosszúak: $\hat{a}$.

2. Folyékony (liquidæ) hangok: l , r . Az l igen gyakran sonans (szótagképző) $\bar{l}$, az r azonban rendesen csak mint mássalhangzó fordul elő és igen ritkán szótagképező r .

3. Orrhangok (nasales): m , n , η . Ezek közül az n lehet szótagképző $\bar{n}$ is, igen ritkán az m is ilyen szerepű. A gutturalisok előtt levő n -nek a szokásos n -nel való külön jelölését nem tartottam szükségesnek.

4. Orrhangú magánhangzók (nasales): $\bar{a}^{\sim}$, $a^{\sim}$, $\bar{e}^{\sim}$, $e^{\sim}$, $\bar{u}^{\sim}$, $u^{\sim}$, — $\bar{au}^{\sim}$, $ai^{\sim}$, $\bar{ev}^{\sim}$ [pontosabban: $\bar{e}^{\sim}v$].

5. Mint néma zönge idesorolható a h (tisztá hehezet), mely az utána következő hangzó articulációjával megegyezően képződik.

II. Zörejhangok (Geräuschlaute):

consonantes		explosivæ	spirantes
fortes	labiales	bilabiales: <i>p</i>	<i>v</i>
		dentilabiales: —	<i>f</i>
	dentales	alveolares: <i>t</i>	<i>s, š</i>
	gutturales	<i>k</i>	
	palatales		<i>χ</i>
lenes	labiales	bilabiales: <i>b</i>	—
		dentilabiales: —	<i>w</i>
	dentales	<i>d</i>	<i>z</i>
	gutturales	<i>g</i>	
	palatales		<i>j</i>

Vannak összetett mássalhangzók is: 1. aspiratæ (explosiva+hehezet): *kʰ* (kh), *tʰ* (th). — 2. affricatæ (explosiva+homorgan spirans) a) zöngétlenek: *ts, tš, kʒ, pf* — b) zöngés: *dz, dž* [ez utóbbiakra kevés példám van, a *dž*-re csakis egy, az idegenből (magyarból) átvett: *kindžiš* (kincses) v. ö. 51. §. 3.].

Megjegyzés. A hangok átírásában lehetőleg a hasonló irányú német szakmunkákban talált jelöléseket használtam, azonban minden egyes hangnál pontosan meg fogom jelölni az articulatiót, annál is inkább, mert nálunk nem mindig tökéletesen egyezik meg az articulatio a hasonló jellel jelzett más nyelv-járársbeli hangok articulatiójával.

2. §. A magánhangzók közül ajakműködéssel képződnek (labiales): *a, â, ɑ, ɔ, o, ʉ, u, ɔ̃, ʊ, ü, œ*, ajakműködés nélkül (il-labiales) képződnek: *ā, ī, i, e, ɛ, ɛ̃, ě*.

3. §. *â* (*ǣ*)-val azt a hangot jelölöm, mely [low-back-narrow, pl. angol saw, Sievers ɔ'] legalsó nyelvállással és kissé hátrahúzott nyelvvel képződik, miközben az ajkak a lehető legszűkebb nyílást alkotják és a fogaktól kissé elállnak. — *fâda* (Vater), *hăst* (hast).

4. §. *a* egy *o* és *q* között levő hang, középső nyelvállással képződik, mint az *q* hang, csak hogy a nyelv kissé hátrább húzódik és az ajakműködés nagyobb fokú. — *wæ* (wahr), *hæ* (Haar).

5. §. *a* illetőleg *ā* (*ǣ*) teljesen megegyeznek a magyar *a*, illetőleg *á*-val. — *a* tulajdonképen csakis mint nasooralis fordul elő. — *manæt* (Monat), *kāχ* (jāhe), *hǣs* (heiss).

6. §. *ō* (*ö*) szűk ejtésű, *o* széles ejtésű labialis hang, középső nyelvállással, úgy hogy a nyelv az alsó fogsort gyengén érinti. — *lōm* (loben), *tōχ* (doch), *kōd* (Gold).

7. §. *ō* (*ö*) homorgan képzésű az úfn. *ö*-vel. — *ksō* (Geselle), *Pōtl* (deminutiv alakja Leopold-nak).

8. §. *ē* azon zárt [mid-front-narrow, Sievers *e'*, az angol phonetikusok transscriptiójában előforduló *eⁱ*-féle] hangot jelölöm, mely úgy képződik, hogy a nyelv nyugalmi helyzetéből kimozdulva hátrafelé húzódik és a nyelvcsap (uvula) felé tolódik, az alsó fogsort pedig erősen érinti. A nyelv háta ilyenkor nyerges (dorsalis). — *lēzn* (lesen), *ēsn* (essen).

9. §. *e* nyílt [nem tökéletesen low-front-wide] hang, mely kfn. hangsúlyos *e*-féle hangból fejlődött rákövetkező *r* előtt. — *fætēum* (verderben).

10. §. *æ* egy legalsó nyelvállással és ajakműködéssel képzett palatalis hang, közeledik az *ō*-höz [Szinnyi *ä*-vel jelöli], szó végén hosszú, különben rövid. — *sætn* (selten), *hæ* (hell).

11. §. *ē* teljesen megegyezik a magyar zárt *ē*-vel. — *klē* (Klee), *knēdi* (gnädig), *šlēχt* (schlecht).

12. §. *ī* (*ĩ*) illetőleg *ū* (*ũ*) phonetikai szempontból megegyeznek a megfelelő úfn. hangokkal. — *findī* (finden), *sīm* (siben), *sūnā* (Sonne), *frūm* (from).

13. §. *u* (mid-back) *ı* illetőleg *u*-val kapcsolatban fordul elő; nagyon közel áll az *o*-hoz, de mégis inkább minősíthető *u*-nak. — *tūm* (Turm).

14. §. *ī* olyan *ē* és *ī* között levő hangot jelöl, csakis

v-val, mint *iv* diphthongus fordul elő. — *müd* (müde), *ivb* (Erbe).

15. §. *i*-vel olyan *i* és *j* között átmenetet képező hangot jelöltem, lehetne palatalis consonantikus vocalisnak is minősíteni, mely rendesen eső diphthongusok második elemét képezi. — *âd* (alt).

16. §. *u*-val azon rövid *ü*-nak megfelelő hangot jelöltem, mely hangsúlyos vocalisok után következő *r* helyébe lép. — A déli bajor-osztrák nyelvjárásokban — Lessiak szerint — az *r* még megtartotta consonans természetét, nyelvjárásunkban azonban határozottan olyan rövid *ü*-féle hangnak hallatszik a vocalisok után álló *r* és ezért a transscriptióban efféle jelet is használok: *u*, megkülönböztetve az *a*-tól, bár gyakran nem lehet a két hang között határozott különbséget tenni; különösen hehezet, gutturalis aspirata és nasalis consonans előtt az *a* is olyan rövid *ü* felé közeledik.

17. §. *a* hang, melynél (mint az *i* és *u*-nál) az expiratio gyöngébb, a hangrés nyiltabb, a rezgés nem oly szabályos, hozzácsatlakozhatik némi zörej is és így a zenei hang sem oly tiszta. — *a*-vel a hangsúlytalanság folytán reductiót szenvedett hangokat jelölöm, rendszerint hangsúlytalan *e*-féle hangot. — der (határozott névelő) $\sim$ *ta* (ellenben: der pronomen relativum $\sim$ *te*), Leinwand $\sim$ *leimət*, kfn. hantschuoch $\sim$ *hāntšə*.

Megjegyzés. Hogy az egyes diphthongusokat hogyan ejtik ki nyjk.-ban, azt az egyes diphthongusok elemeinek pontos phonetikai jelzésével igyekeztem feltüntetni. Az *ei* kiejtésére vonatkozólag v. ö. 32. §. Jegyzet.

18. §. Orrhangú magánhangzók (naso-orales) úgy képződnek, hogy sem a szájüreg, sem az orrüreg nincsen teljesen elzárva és így a levegőáram a száj- és orrüregen egyszerre távozik. a) Ilyen orrhangúakká a magánhangzók nasalis consonans szomszédságában lesznek és ilyenkor a consonans vagy megmarad (az ajkak összecukódás által megszüntetik a hangzást), vagy elmarad; ez utóbbi eset az egytagú szavakban rendesen beáll: lön $\sim$ *la*~, rân $\sim$ *ra*~ (schlank; csakis állatokról mondják), mâne $\sim$ *ma*~ [csakis schein $\sim$ *sei*-vel összetéve

használatos: *mā̃seĩ* = holdvilág], *mîn* ~ *meĩ*, *wîn* ~ *weĩ*, *zên* (zëhen) ~ *tsẽ*, úfn. *Zaun* ~ *tsaũ*, *gehen* ~ *kẽ*, *stehen* ~ *štẽ*, kfn. *schoene* ~ *šẽ*, *bîe* ~ *peĩ*, *krên* ~ *krẽ* (torma), *nein* ~ *nā̃* stb. — *b*) *i* vocalis rendszeren nem nasalizálódik, *ich bin* ~ *i pi*, mégis: *hin* ~ *hĩ*; nasalizált *i* helyett *e*-féle hang van: *riemen* ~ *rẽem* stb. (v. ö. 39. §. *b*). — *c*) Labialis vocalisok is ritkán szenvednek nasalizálódást, kivéve: *son* ~ *sũ*. — *d*) Diphthongusoknál az első elem nasalizálódik: *praũ* diminutiv alak: *prā̃il* (lónév). — *e*) Hosszú *n* rendszeren hangzik, mint consonans: *Henne* ~ *hen*, mégis: *Mann* ~ *mā̃*, *kann* ~ *kā̃* alakok fordulnak elő, minek oka, hogy ezekben nem ejtettek hosszú *n*-t. — *f*) A vocalis és a nasalis consonans közé (talán csak orthographice) eső *h* nem akadályozta meg a nasalizálódást: *mæhen* ~ *mā̃*, *dræhen* ~ *trā̃*, *næhen* ~ *nā̃*, *ze wihen nachten* ~ *tsə̃ weĩ nā̃χtn*, hasonlóképen: *weĩraũχ* (tömjén). — *g*) Kimutatható ok nélkül állt be a nasalizálódás ebben: *hā̃* (mi?!). — *h*) *m* elmaradására csak ezt az egy esetet ismerem: *pā̃-wq̃* (úfn. *Baumwolle*).*)

19. §. A mássalhangzóknak táblázatban való feltüntetése után még a következő megjegyzéseket kell tennem:

a) liquidæ: *l*-nek mélyhangú vocalisok szomszédságában a nyelvnek nagymérvű hátrahúzódása miatt erősen gutturalis hangzása van, különben rendszeren postdentalis. — *r* szó kezdetén rendszerint alveolaris, vocalis után, ha az hangsúlyos, *r*-ből *v* lesz (kivételnek látszik: *heirat*, csakhogy itt összetett szóval van dolgunk: kfn. *hi-rat*, azért maradt meg az *r*; a *pē̃ri*, *štaṽri* stb. alakokra vonatkozólag v. ö. 41. §. II. 2. Megjegyz.), a *-rer* végű szavakban (kfn. *pharraere*, *pharaerer*, *pherrer* ~ *pfaṽrə*, *Istimerer* = *istsimrə* stb.) az *r* nagyon előképzett *r* és bizonyos nyomatékkal ejtik ki.

b) nasales: *n* rendszerint postdentalis, *k* közvetlen szomszédságában gutturalissá válik: ilyenkor a *k* képzési folyamatának felénél megszűnik a továbbképződés, az orrüreg kinyílik és

---

*) A szó végéről elmaradt *n* a folyóbeszédben ismét felép: *mã* pluralisa: *manə̃*; ekkor azonban a nasalizálódás nem szűnik meg, csak csökken.

egyenes átmenet van a nasalis hangba; pl. *knâd* (Gnade), *knâw*, *knâ* így is: *kmur* (kfn. genuoc) stb. — *m* bilabialis. — *ŋ* tulajdonképen kétféle: *nk* > *ŋ* palatalis és *ng*, *gn* > *ŋ* gutturalis, csakhogy a kettő között legtöbbször elmosódik a különbség. — *ŋ* rendesen olyan befolyással van az előző vocalisra, mint a nasalis consonans *n*, *m* (v. ö. 23. §.) csak midőn *g(e)n* > *ŋ*, akkor nem: tehát: *jâŋ* (jagen), *mâŋ* (kfn. mâhen [mân], úfn. Mohn), vagyis a vocalis színezete nem változik.

c) labiales: a spiransokra vonatkozólag fontos, hogy a dentilabialis tenuis *f*-en kívül van fortis bilabialis *v* is, mely mindig fellép nyjk.-ban szóvégi és *l*, *r* utáni szóközépi germ. *p* helyén: óaln. scâp ~ *šov*, scip ~ *šiv*; néha *pf*-ből való fejlődésnek látszik: kfn. scarpf ~ *šavv*; Kauffmann szerint itt is eredetileg *p* volt, ő ugyanis a scarpf és hasonló alakokat a *skarppa- geminált *p-s* alakra vezeti vissza (*Beitr.* 12, 505.). Ilyen bilabialis spirans van az *up* > *āv*-ban, Nörrenberg itt is egy uppe alakot tesz fel. — A *pf* affricatában is valószínűleg ilyen bilabialis fortis spirans van, de ebben az esetben a conventionalis *pf* jelölést megtartottam: *tsâpf* ~ kfn. zapfe, ófn. zapfo.

d) a *χ* is tulajdonképen kétféle hangot jelöl (v. ö. úfn. ich-nek *ch*-jét az úfn. ach-beli *ch*-vel), a különbség a kettő között az, hogy az egyik *χ* előbbre képeztetik (præpalatalis), mint a másik *χ*, a mely mediopalatalis; ez utóbbi rendesen szó végén fordul elő, más esetben *χ* van, miért is egyszerűség kedvéért a kétféle hang jelölésére csak egyféle jelet használlok.

Megjegyzés. A teljes pontosság kedvéért megemlítem, hogy a szóvégi mediák: *b*, *d*, *g*, *z*, *w* lanyhábban ejtetnek ki, úgyhogy redukált hangoknak is lehetne őket minősíteni, a mennyiben a képződés folyamatának felénél egy kis szünet áll be és a képződési folyamat második része (a nyelvnek nyugalmi helyzetébe való visszatérése) csak azután történik.

B) Hangsúly.

20. §. 1. Erősségi (expiratorikus, dinamikus) hangsúly. a) Mondathangsúly. A mondat hangsúlyra vonatkozólag az az általános szabály állítható fel, melyet Behaghel így formulázott: «Zwei Wörter werden gleich stark betont, wenn beide

für den Hörenden von gleicher Bedeutung sind; sie werden gewöhnlich — es ist das keine unbedingte Notwendigkeit — verschieden betont, wenn dies nicht der Fall ist» (Geschichte der deutschen Sprache² 682. l.). Hogy ez az általános szabály az egyes konkrét esetekben nyjk.-ban hogyan érvényesül, azt a következőkben a kijelentő és kérdő mondatok hangsúlyozásáról szólva láthatjuk. A kijelentő mondatokban az egyik szó, amely a beszélő felfogása szerint a legfontosabb a mondatban, emelkedettebb hangon, minden mondatbeli fontosabb szó egyformán mellékhangsúlyozással hangzik, a többin pedig nincs hangsúly. *Tēz iz in fādā sei¹ pfeifā. ēv² riz fā sei²ni leid wēk¹ kaṇā und hād² ēm tēz² menž¹ toḡ² kēirət. Wamā wān² in wān¹d kaṇā, hēmā² hīts¹ ā v² hōts. — Tē¹ tān² ā¹ sauātētn, wanēvna² wēvra¹ kfiēdat hēd.** — Jellemző, hogy a főhangsúlyos szó rendszeren az utolsóelőtti helyen van és ilyenkor az utolsó helyen álló szó rendszerint mellékhangsúlyos. Igekötnön is lehet a mondat főhangsúlyos: *Wanā nēd² wāreini¹ kaṇā, hēdā² nēd¹ ausā² miēs¹n. Ti¹ wōkn² hamzi kants¹ ābitrād, tā¹ kriwma² šwāli¹ mevrān² šauā. Pis¹ tēv² sei¹ni šuādn² ātsān¹ k'a², tāwei¹ wēvda² šib¹ rin² auznam¹ ke².* — A kérdő mondatoknál különbség van a névmásos kérdés és a többi kérdő mondat hangsúlyozása között; az első esetben, a névmásos kérdésnél, a főhangsúly mindig a mondatbeli igén van és pedig ha az összetett időben van, akkor annak part. perfectumi alakja főhangsúlyos, míg a segédige mellékhangsúlyos, a többi mondatrész pedig hangsúlytalan. *Wēv² hād¹ ēmāzten² kēm¹? Wān² izā¹ ten² k'ēmā¹? Wavrum² kēts¹ ēm² ten¹ v² kōd¹? A nem névmásos kérdésekben a mondat élén álló ige (vagy segédige) mellékhangsúlyos, a mi után pedig kérdezőnk, az főhangsúlyos; az ige is lehet főhangsúlyos (összetett időben az igének part. perf. alakja), ha az igével kifejezett cselekvésre vonatkozik a kérdés, pl. *Hāts² ēmāz¹ kēm²? Iz² a¹ tūēt² kwēt¹?**

*) A mondatbeli főhangsúlyt a szó fölé tett 1-gyel, a mellékhangsúlyt 2-vel jelölöm, a hangsúlytalan szó jelöletlenül marad.

kēdāten pēl¹n? İz ten sei², mūdā hēts wīd¹ krāy? İz ten sei² mūdā hēts wīdā krāy? Kēints ēz fawtāks nā² slāf¹?*)

b) Szóhangsúly. Nyj.-unkban feltűnő, hogy a synkope és az apokope oly nagy szerepet játszik, hogy a szavak majdnem kivétel nélkül — nem tekintve az összetett szavakat — egy-, illetőleg kétszótagúak. Ez a sajáttság mindenesetre a szóhangsúlylyal függ össze. A szóhangsúlyra Behaghelnek a mondathangsúlyról felállított általános elvét úgy lehet alkalmazni, hogy itt is főhangsúlyos a szónak legfontosabb eleme: a tövocalis, nyj.-unkban legtöbbször az első szótag; a második szótag — az egyszerű szavakban — vagy mellékhangsúlyos, rendszeren ha synkope eredménye, vagy teljesen hangsúlytalan. Pl. *kwānet* (Gewohnheit), *fāda*, *lāmpm*, *kšēkat*, *wēliŋ* (Wahl), *štōkiŋ* (Stockung), *kēygo* — *rībblī* (ruhig), *kādī* (Katharina), *kwāntēti* (gewaltig, tulajdonkép: gewalt-tätig), *kēirei*, *raudī* (így is: *rūdī*).**)

Kivételt képeznek az idegenből átvett szavak, melyekben rendszeren az illető idegen nyelv hangsúlyozása van megőrizve. *prāwien*, *špātsien* (és effélék analogiájára ilyen hangsúlyozású a nyj.-beli *simliēn*, *sinnen-ből l* frequentativ képzővel továbbképzett alak). *sālād* (kfn. salát, olasz salata — insalata, a hangsúly teljesen a második szótagon van, ellentétben a középsváb vidéken ejtett *sālad*-dal, a melyben Jakob A. közlése szerint a második szótag alig hallható). A magyarból átvett szavak hangsúlyozása a nyj.-beliekétől alig tér el, mert a magyarban is mindig az első szótag hangsúlyos: *tšāwarko* (csavargó), *kēponē* (köpönyeg).

Az összetett szavakban is az előtag első szótagja főhang-

*) A kérdő mondatokban a főhangsúlyos szó nagyon nyújtva, a főszótag jóformán kettős hangsúlylyal (fogyó) ejtetik ki, melyhez hasonló lehetett a görög nyelvbeli perispomenon hangsúly, azért ennek a jelzésére is a görög nyelvben használatos jegyet vettem.

**) A szóhangsúlynál a főhangsúlyos szótagot -vel, a mellékhangsúlyosat -vel jelölöm, a hangsúlytalan szótag pedig jelöletlen marad.

súlyos, a második (ha van) hangsúlytalan, a második (utó-)tag első szótagján mellékhangsúly van: *hėv̇ṅəraúχ* (tyúkszem), *k̇äsṗäpl* (mályva), *ä̇ṡeḋṡupm* (víz, a melyben tésztát főztek ki), *k̇inṫsṫi̇ṅ*, *krauṫsṫingl̇*. Ha azonban a nyelvérzék már nem érzi összetettnek a szót, akkor az utótag is teljesen hangsúlytalan: *hėi̇ṙət* (kfn. *hî-rât*), *l̇eiṁət* (kfn. *lîn-wât*), *ḣiṁl̇ətsn* (himmel-litzen a. m. úfn. *wetterleuchten*).

A hangsúlyos szótag rendesen nagyon hosszú és utána a tenuiszok helyett mediák lépnek föl (v. ö. 48. §. 2. c.) *ḟäḋə*, *sṫiġətsn* stb. Erre vonatkozólag Petz G. azt mondja: «A meghosszabbodás oka nem abban keresendő, hogy az első szótag erősebb expiratóióval volt kiemelve. Az erős expiratóióval épen ellenkezőleg rövidség szokott járni (Sievers). A tulajdonképeni ok minden valószínűség szerint az accentus kvalitása, formája, tehát nem a szóhangsúly, hanem a szótaghangsúly». («A hangsúly a germán nyelvekben» cz. akad. székfoglalójában.)

2. A zenei hangsúly. A zenei hangsúly pontos tárgyalása igen nagy nehézséggel jár, mert még ugyanazon nyelvjárási területen belül is a beszélők egyénisége szerint többé-kevésbé eltérő. A mi nyelvjárásunkban erre vonatkozólag valami különös feljegyezni való nincs. Már a mondathangsúly tárgyalásánál kiemeltem, hogy az elbeszélésben, a kijelentő mondatokban a hangsúlyozás meglehetősen monoton, a főhangsúlyos mondatrészt csak valamivel magasabb hangon ejtik, mint a többi, ellenben a kérdő mondatok hangsúlyozása zenei tekintetben meglehetősen változatos, különösen a főhangsúlyos mondatrészt (sőt nyelvjárásunkban az utána következő szót is) emelkedő hangon és olyan elnyújtva, éneklő hangon ejtik, — kifejezve így is, hogy a gondolat még nincs befejezve és a beszélő a gondolat kiegészítését a vele beszélőtől várja. Mégis nyelvjárásunk e tekintetben távolról sem tüntet fel olyan változatosságot, mint azt más nyelvjárásban, pl. az alemanban vagy különösen a svábben találhatjuk; a mi nyelvjárásunk általában monoton zenei hangsúly tekintetében és a főhangsúlyos hosszú szótagok nagy száma meglehetősen vontatottá teszik a beszédet.

II. A hangsúlyos magánhangzók történeti fejlődése.

21. §. A) A hangsúlyos magánhangzók liquidaák előtt.

r illetőleg *l* hangsúlyos vocalisok után mint *v* illetőleg *?* lép fel, vagy az *l* a megelőző vocalis nagyobb fokú labializálódását okozza.

I. 1. *a*-féle hang + *r* > *av*. wâr ~ *wav*, arm ~ *avm*, jár ~ *jav*, garten ~ *kavtn*, karte(+n) ~ *k'avtn*, garbe(+n) ~ *kavm*, vart ~ *favt* stb.

2. *e*-féle hang + *r* > *ev*. verderben ~ *fätæv*, erde ~ *evt*, smer ~ *šmev* (háj), gerwe(+n) ~ *kev*m, blêren ~ *plêv*n, kirse ~ *k'evštn*.

Megjegyzés. Schatz szerint az *e*-féle hangnak *ev*-vá való változása egy *ea* fokozatot tételez föl és ilyennek találja az 1450 óta előforduló *ee*-féle jelölést, mely szerinte valódi diphthongust jelez. Nyelvjárásunk azt mutatja, hogy az *ev* csakis *e*+*r* kapcsolatban fordul elő, hol az *v* nem *e*-ből fejlődött, hanem *r*-ből és így nyelvjárásunk nem jogosít fel arra, hogy az *ee*-jelölést diphthongusnak minősítsük.

3. *i* (ĩ) + *r* > *iv*. mir ~ *mi*v, hûzwirt ~ *hauzwi*v, giric ~ *piki*vri(χ), birke ~ *pi*vkə, bir ~ *pi*v, vie ~ *fi*v(ri) stb.

4. Umlaut folytán (Kauffmann szerint: erste Umlautperiode) keletkezett *ë*+*r* > *iv*. erb (ófn. erbo, got. arbi ~ *iv*b, arc ~ *av*χ comp. *iv*χə (v. ö. 28. §. II.).

5. *ü*+*r* > *iv* (*ü* ~ *i*) gürtel ~ *hi*vtl, tür ~ *ti*v, dürrer ~ *ti*v (csakis transitive: szárítani, aszalni).

6. *u*+*r* > *uv*. snur > *šnu*v (Schwiegertochter, ófn. snura, v. ö. Zeitschrift für deutsche Wortforschung VII, 169), durst ~ *tu*všt, wurm ~ *wu*v, sturz ~ *št*uvs.

7. *o*+*r* > *av*. tor ~ *ta*v, wort ~ *wa*v, sorge ~ *sa*vri, störe ~ *št*avri, sporn ~ *špa*v. *)

*) Ez utolsó szabály alól egynéhány szó kivételt képez, t. i. az *o*+*r* ezekben > *uv* pl. Mór (egy helység neve) ~ *Mu*v, ordentlich ~ *ü*vndli(χ), geschworen ~ *kš*wuven (v. ö. 24. §), Georgi ~ *j*uexi (pl. *j*ueximavek = Szentgyörgynapi vásár), zorn ~ *tsu*ven, dort ~ *tu*vt, fort ~ *f*uvt (v. ö. magy. furt = mindig), geboren ~ *k*ëpuv.

Ha az *r* a szó végéről maradt el és a folyó beszédben hangzóval kezdődő szó következik utánna, az *r* meg van őrizve, de nem az illető szó végén, hanem a következő szó elején, hogy a hiatus megszűnjék, pl. wir ~ *miŕ*, wir haben ~ *miŕham* (sőt: *miŕm* is), de: mir ist ~ *miŕiz*. Ugyanígyen *r* lép fel hiatus megszüntetésére gyakran akkor is, mikor etymologiai jogosultsága nincs: *wanzmarēz niks kēpts, nâhet ſreiri, wiŕi nŕek'a ~ âdâ trâri mi um, kēreŕ tafa~ undk'im nimarinz hauz* = wenn Ihr mir nichts gebt, dann schreie ich, wie ich nur kann, oder drehe ich mich um und gehe Euch davon und komme nie mehr in das Haus. Lessiak erről azt írja, hogy ilyen hiatus megszüntetésére szolgáló *r* az ő vidékükön hallatlan és tévesnek minősíti Lexer (Kärntnisches Wörterbuch) *tuŕi, wiŕi* adatait. Lehet, hogy a déli nyelvjárásokban ez nem fordul elő, de, mint látjuk, nálunk is előfordul, Schmeller is hoz fel példákat és, azt hiszem, az északi bajor nyelvjárásokban ez mindenhol előfordul (v. ö. e jelenségre vonatkozólag: H. Paul, Prinz.³ 109. l.).

II. 1. *a*-féle hang + *l* > *â(ă)*. vallen ~ *fâŕn*, wallen ~ *wâŕn* (t. i. den Teig; Schatz helytelenül: wellen-hez), salz ~ *sâits*, hals ~ *hâŕz*, kalt ~ *k'âŕd*, alt ~ *âŕd*, halfter ~ *hâŕftâ* (kötőfék), kalb(en) ~ *k'âŕm*, galle ~ *kâŕ*, maln ~ *mâŕn*, prâlen ~ *prâŕn*.

Nincsen befolyással az *l* az előző vocalisra, ha syncope folytán kerül a vocalis után: stal ~ *stâŕ* — stadel ~ *stâl*.

2. *e*-féle hang + *l* > *æ*. vel ~ *fæ*, snel ~ *šnæ*, sêle ~ *sæ*, quëln ~ *kwæn*, selchen ~ *sæŕ* (füstölni hust), schelten ~ *šætŕn* (káromkodni), kapelle ~ *k'ăpæn*, welk ~ *wæŕ*, we(r)lt ~ *wæd*, mël ~ *mæ*, felt ~ *fæd*, steln ~ *stæn*, helfen ~ *hæfæ*, bëllen ~ *pæn*, kastle ~ *k'ăstæn*.

Hogy az *l* előtt nem ejtették a rendes *e*-féle hangot, mutatják a: wält (1467), gältz (1473) és hasonló orthographikus eltérő jelölésmódok.

3. *i* (ĩ) + *l* > *ü*. spilen ~ *špün*, zil ~ *tsü*, silber ~ *süba* (*süwä*), vil ~ *fü*, milch ~ *müli* (v. ö. 29. §. 4.), stil és stille ~ *štü* (csendes és nyél), vilz ~ *füts*, wild ~ *wüd* (vad és csunya), billich ~ *püliŕ*, zwilling ~ *tswüliŕ*, lat. lilium ~ *lülü*, bild ~ *püt* (rendesen diminutiv alakban: *pütŕ*, csak: *manšpüt*, *weibšpüt*), grille ~ *krü*.

4. *o* + *l* > *ö*. golt ~ *köŕd*, hol ~ *höŕ*, holen ~ *höŕn*, wolf ~

wqɪf, soldat $\sim$ *sɔɪdat* (így is: *sâɪdât*), rollen $\sim$ *rɔɪn*, holz $\sim$ *hɔɪts*, kfn. knolle(n) $\sim$ *knɔɪn*, régi conjunctivusi alakokban: solte $\sim$ *sɔɪt*, wolte $\sim$ *wɔɪt* stb.

5. $\bar{u}+l > \bar{u}$. verschulden $\sim$ *fəʃʊɪdn*, sulze $\sim$ *sʊɪts*, swulst $\sim$ *kʃwʊɪst*, pulver $\sim$ *pʊɪwə*, gulden $\sim$ *kʊɪn*.

6. $\bar{u}$ illetőleg $\bar{o}+l > \bar{u}$ illetőleg $\bar{o}$, csak a labializálódás nagyobb fokú. vülen $\sim$ *fün*, hülse $\sim$ *hūzn*, brüllen $\sim$ *prün* (bögni) mülnaere (lat. molinarius) $\sim$ *mūnə* — öl $\sim$ $\bar{o}$ (pl. öl-bere $\sim$ *öpeəri*), zwölf $\sim$ *tswöv*, *wɔɪf*, plur. *wöfe*, kolbe(n) $\sim$ *k'ɔɪm*, plur. *k'ömə*.

Szóvégén $\bar{a}+l$ részint megmarad, részint $\bar{a}$: hæle $\sim$ *hāl* (síkos), vælen $\sim$ *fām*, mellékeve: *fāl* és *fāi*; *tawāi* és *tawāl* = daweil stb.

22. §. B) Egyes hangsúlyos magánhangzók történeti fejlődése.

Kfn. *a*-féle és *o*-féle hangok a rákövetkező mássalhangzó minősége szerint egyformán fejlődtek; így *â* (*ǣ*) fejlődött 1. kfn. *â*, illetőleg *a*-ból, ha nem következik utána nasalis vagy liquida. lâzen $\sim$ *lâsn*, slâfen $\sim$ *slâfə*, nât $\sim$ *nâd* (varrás), wâge $\sim$ *wâχ*, jâ $\sim$ *jâ*, Jâkob $\sim$ *jâkl*, dâ $\sim$ *tâ*, strâzze $\sim$ *strâsn*, hâse $\sim$ *hâz*, spât $\sim$ *spâd*, blâw $\sim$ *plâb*, râten $\sim$ *rân*, dâcht $\sim$ *tâχt*, gerâten $\sim$ *krân*, strafen $\sim$ *štrâfə*, aber $\sim$ *âbe* (*âwə*), laster $\sim$ *lâstə*, naht $\sim$ *nâχt*, ahsel $\sim$ *âksl*, abend $\sim$ *âmt* (de: amt $\sim$ *amt* = hivatal), slac $\sim$ *slâχ* (ütés és erdőirtás), ófn. bahhan $\sim$ *pâχə*, wase $\sim$ *wâzn*, ófn. smah $\sim$ *kšmâχə*; — krâv, plâdēn, krâpfə (fánk), pflâstə, sâts stb. Kivétel: schâf $\sim$ *šöv*, wâ $\sim$ *wō*, mâse $\sim$ *mōzn*.

2. Kfn. *ô*, illetőleg *o*-ból gyakran, ha nem következik utána *m*, *n*, *r*. nôt $\sim$ *nâd* (inség), hôch $\sim$ *hâch*, vlô $\sim$ *flâ*, trôst $\sim$ *trâst*, strô $\sim$ *štrâ*, stôz $\sim$ *štâz*, klôster $\sim$ *klâstə*, rôt $\sim$ *râd*, grôz $\sim$ *krâz*, schôz $\sim$ *šâz*, kôt (ô hang *wâ*-ból v. ô. ófn. quât) *k'âd*, rôse $\sim$ *râzn*, tochter $\sim$ *tâχtə*, oder $\sim$ *âdə*, ôster $\sim$ *âstən*, ófn. és kfn. rô (râwes, *hrâwa-ból) $\sim$ *râχ* (nyers).

23. §. *a* hang fejlődött 1. kfn. *a*-féle hangból, ha utána nasalis consonans áll (ha ilyenkor a szó egytagú, a nasalis consonans elmarad, v. ô. 18. §) âne $\sim$ *anə*, mânet $\sim$ *manət*, ande $\sim$ *and*, rans $\sim$ *ranstn*, gans $\sim$ *kanz*, sant $\sim$ *sand*, ganz $\sim$ *kants*, brâmbere $\sim$ *prâmpə*, ampfer $\sim$ *ampfə* (önállóan nem fordul elő,

csakis emez összetételben: *saurampfe* = vadon termő sóska),
zannen ~ *tsanə* (általában használt szó a sírás fogalmára;
weinen ~ *wāne sohasem fordul elő), lanc ~ *laŋ*, jámer ~
jamə.

2. Kfn. *o*-féle hangból, ha nasalis consonans van utána.
lön ~ *laŋ*, wonen ~ *wənə*, honec ~ *hənix* (de umlauttal is: *hənix*),
krone ~ *krənə*, mõntac ~ *maŋdâx*, schönén ~ *šanə*, trôn ~ *traŋ*,
schôn ~ *šəŋ*.

Megjegyzés. Ha phonetikailag teljesen pontosan akarjuk megállapítani a nasalisok előtti *o*-féle hangot: nem teljesen alsó nyelvállással képezett labialis, nyílt vocalisnak minősíthetjük (Szinnyei *o*-val jelzi), milyen van pl. a francziában (note), vagy az olaszban (giorno). Egyszerűség kedvéért egynek vettem a nasalisok előtti *a*-féle hanggal.

24. §. *a* lesz kfn. *â*, illetőleg *a*-ból, ha utána *r* van, mely *æ* alakban az *a*-val diphthongust képez: *æ* (v. ö. 21. §. I. 1.). Ugyancsak *æ* lesz kfn. *ô(o) + r*-ből. — born ~ *paæn* (jászol), ör ~ *æwāšl*, erfrorn ~ *tafraæn*, ror ~ *raa* — *tav*, *wæ*, *kšwæwə* (esküdt; de *æ* *hād kšwæwə* = er hat geschworen, v. ö. 21. §. I. Megjegyzés).

25. §. *ā* lett nyelvjárásunkban 1. igen ritkán kfn. *a*-féle hangból: *graw* ~ *krāb*, *star* ~ *kštār* (rendesen: *pokštār*), *daž* ~ *tāz*, *kšpāz* (spass). — 2. néha kfn. *ou*-nak felel meg (kfn. *ou*-ból, mint az ufn.-ben rendesen *au*- lett; v. ö. 33. §. c). *koufen* ~ *k'āfə* (v. ö. magyar népnyelvi: káfolni) *loup* ~ *lāb*, *troum* ~ *trām*, *koum* ~ *k'ām* stb. — 3. leggyakrabban lett *ā* kfn. *ei*-ből (v. ö. 35. §). *klein* ~ *klā*, *reize* ~ *rāz*, *bein* ~ *pā*, *breit* ~ *prād*, *heim* ~ *hām* (domum). — 4. még meg nem honosodott idegen szavakban is *ā* van *a*-féle hang helyén: *k'āsa* (pénztár), *tēātə*, *k'ānārifogl*, *k'āsān*, *šāl* (Shawl), *āgrāt* (accurate), *wātə*, *ābrahām*, *lābān* és hasonló bibliai nevek, melyeket a közönséges életben nem használnak, ellenben általános az: *ādām* (Adam) név.

26. §. 1. *ō* (*ö*) hang aránylag ritkán fordul elő, minthogy, mint láttuk (22. §. 2. pont és 23. §. 2. pont), kfn. *ô*, illetőleg *o* nyelvjárásunkban igen gyakran *â* (*ă*), illetőleg *a* lesz. doch ~ *töx*, hof ~ *hōv*, ob ~ *ōb*, ors ~ *rōz* (egyedül használt szó a ló fogalmára), loben ~ *lōm* — *öpfə*, *öpfə*, *öpf*, *proka*, *krōb* (gross), *kōd* (Gott), *lōzn* (a. m. horehen), *krōpf*, *šöpf*, *tsöpf*, *hōzn*, *krōtn*,

fōgl, *pōn* (Boden), *sō*, *klōpfā*, *prōpst* stb. — 2. *q* felel meg *kfn*. *o*-féle hangnak *l* előtt (v. ö. 21. §. II. 4.). *wol* ~ *wql*, *wolle* ~ *wql*, *wolke(n)* ~ *wqlkn*, *tolde(n)* ~ *tqln* (Wipfel oder Krone einer Pflanze, Franzen), *stolle* ~ *stql*, *bolster* ~ *pqlstā* (csakis *e* néven ismerik a vánkost), *kolbe(n)* ~ *k'qlm* (Keule), *kol(en)* ~ *k'qln*.

Megjegyzés. Az erős igeik participium perfectumában (az *e-a-o*) levő *o* nyelvjárásunkban is megmarad, természetesen a rákövetkező *r*, *l*, illetőleg nasalis consonans előtt elváltozik *a*, *q*, *a*-vá, több erős ige participium perfectumában levő *o*-s hang (különösen az *i-a-o* osztály) nasalis consonans előtt nyelvjárásunkban mint *u* van meg (v. ö. 30. §. 1. b). *brēchen* ~ *prēχā* — *prōχā*, *werden* ~ *wēvn* — *wāvn*, *werfen* ~ *wēvfā* — *kwa'vfā*, *stēln* ~ *stāen* — *kstqln*, *ellenben*: *rinnen* ~ *rinā* — *krūnā*, *spinnen* ~ *špinā* — *kšpūnā*, *sinnen* ~ *psinā* — *psūnā*, *sőt*: *gönnen* ~ *fākūnā*. Mint majd látni fogjuk, nyelvjárásunk ezekben az eredetibb hangállapotot őrizte meg.

27. §. *Kfn*. *e*-féle hang (*e*, *ē*, *ê*, *æ*, *ae*) következőképen fejlődött nyelvjárásunkban:

a) ha hangsúlytalan, akkor lesz belőle *o* (mely a kiejtésben néha *u*-féle közeledik, v. ö. 17. és 16. §). *verbieten* ~ *fāpīvn*, *verdienen* ~ *fātē'anā*, *erleben* ~ *tālēm*, *übertriben* ~ *ibatreim* (*iwatreim*), *trēffen* ~ *trēfā*, *trenken* ~ *treyā*, *vater* ~ *fādā*;

b) ha hangsúlyos és *r* van utána = *e*, mely az *u*-vá lett *r*-rel diphthongust képez (v. ö. 21. §. I. 2.). *swēr* ~ *kšwēvn* (eitern), *stērne* ~ *stēvn*, *rēren* ~ *rēvn*, *schērze* ~ *deminutiv alak*: *šēvtsl*, *toerisch* ~ *tēvriš* (süket), *gerwe(n)* ~ *kēvm*, *šēvts* (forró buzaliszt leforrázása után készült étel), *lēvnā* (ufn. *lernen* és *lehren*).

Ez alól a szabály alól kivételt képez az *e+r* (umlaut *e+r*), mely nyelvjárásunkban mint *i* lép fel: *vertēc* ~ *fīvti* (összefüggésben: *vart-tal* = zur Fahrt bereit), v. ö. 21. §. I. 4. és 38. §. d);

c) ha hangsúlyos és *l* következik utána = *æ* (v. ö. 21. §. II. 2.): *wēllen* ~ *wāen*, *vēlt* ~ *fāed*, *spelte* ~ *špāetn*, *mēlken* ~ *māχā*;

d) ha hangsúlyos és (közvetlenül) nasalis consonans következik utána = *e*. *hemede* ~ *hemāt*, *vēnster* ~ *fenstā*, *wēnec* ~ *wēni*, *verendern* ~ *fārendān*, *lēbendec* ~ *lēbendi*, *kēmen* (kommen) ~ *k'emā*, *ende* ~ *end*, *pēnsel* (lat. *penicillus* = ufn. *Pinsel*) ~ *pemzl*, *schoene* ~ *šē*, *hōenen* ~ *henā*.

e) Szó végén és gyakran dentalis és gutturalis spirans előtt $\bar{e}$ ($\bar{e}$). — klê ~ klē, rêch (rê) ~ rē, ugyanígy: šnē, wē, i kē, i štē, ti ē (házasság), loesen ~ lēzn, troesten ~ trēstn, roesten ~ rēstn (valamit pirítani lángoló tűz mellett), ófn. lippa, alnémet: lebbese ~ lēpsn (v. ö. 47. §. c), fēt, lēšn (oltani), rēxt, flēxtn, fēxtn (koldulva barangolni az országban), kfn. sēhs ~ sēks, de: sēxtse~ (16), eher (ähre) ~ ēxa, ēxt a kfn. megen (mügen) indicativi és conditionalis præsensében végig előfordul ez az $\bar{e}$: i mēx, tu mēkst, ęv mēx, miv mēy, ēz mēxts, sē mēy vagy a conditionalisban: i mēxt, tu mēxtast, ęv mēxt, miv mēxtn, ēz mēxtast, sē mēxtn, kšēkat (tarka ufn. bunt), tsēk (kullancs), wēksl, ufn. desto ~ tēsta, ófn. sezzal ~ sēsl, šlēka, kfn. lēwe (Löwe) ~ lēw, fētn, šnēk, kfn. pfnēhen ~ pfnēxa, pētn (ez az alak csakis úgy érthető, ha, mint Luick megjegyezte, föltételezünk egy geminált *betten alakot, minek azonban hangtani nehézségei vannak).

Megjegyzés. Mint látjuk, a felhozott esetek alapján nagyon nehéz valami szabályszerűséget megállapítani. Luick igyekezett itt is szabályszerűséget felfedezni, de bizony ő is a szabály felállítására után még mindig talált alakokat, melyek magyarázatra szorulnak: pl. a pēln, sēl (schedel) alakok $\bar{e}$ ($\bar{e}$)-jét úgy magyarázta, hogy azért $\bar{e}$, mert utána sonans l következik és így olyan természetű, mintha szóvégi volna (?). Azonkívül Luick több helyen téves adatokat is hoz fel erre vonatkozólag; pl. hogy megerősítse azt a téves állítását (Nagl-lal szemben), hogy a-féle hang umlautja sohasem $\bar{e}$ ($\bar{e}$), kétségbe vonja a haben conditionalis præsens: $\bar{e}$ ($\bar{e}$)-jét: hēd-hēst-hēd, hēn, hēts, hēn, vagy: in der Nähe (?) (Nagl szerint: da Nähe) ~ tēnē alakot a vele sem értelmileg, sem alakilag meg nem egyező denn $\bar{e}$ -ből akarja magyarázni. Különben, hogy a umlautja lehet $\bar{e}$, mutatják az előbbieken kívül a: hāx — hēxa; krāz — krēsa stb. Azt hiszem, nagyon bajos volna megmondani, hogy miért: lēdi (Nagl szerint kfn. loetec-ből, melyet először csak nemes fémek jelzésére használtak) = csupa (homogen), pl. lēdi wei~, lēdi prād és miért: lēdi (kfn. lidic, óéjsz. aþugr), miért: rēxna és rēxon; prēxa (törni), prēxln (tilolni). — Idegen szavakban is $\bar{e}$ ($\bar{e}$) fordul elő: k'āfē, Pēda, tē (tea), Krēl, Rēzi.

f) az előbb fel nem hozott eseteken kívül $\bar{e}$ fordul elő: lēm (geben), hēm (heben), lēm (leben), nēm (neben), lēzn (lesen), k'ēn (Kette), trēn (treten), nēst, pfēsa, wēda, wēx, špēk, šwēste, jēna (gízt-gaszt gyomlálni), kfn. kēc (quēc) ~ k'ēk, knēna (dagasztani),

flēk, fēdan, lēba (lēwa), nēpl, prēd, rēn, kēstan, pflēn, mēsa, mēstn, klēm (kleben), ēsi, ētli(χ), ēzl, šlēgl, hēklēn, hēbe — idegen szavakban: *āpotēka, trumpētn, tsiwēm* (ezekben Schmeller szintén *ê*-t hallott).

Megjegyzés. Az *e*-tövé erős igék, melyekben az eredeti *i* rag hatása alatt a 2. és 3. személyben *i* lett a többeli *e*-ből, nyelvjárásunkban az első személyben is *i*-t találunk, mit első pillanatra analógiás hatásnak is lehetne minősíteni; tudjuk azonban, hogy itt nyelvjárásunk szabályszerű hangfejlődést tüntet fel, illetőleg egy régibb hangtani állapotot őrzött meg: ófn. gibu, kfn. gibe. Az ufn.-ben az első személyben a pluralis analógiájára ismét visszatér az *e*. Ilyen *e* tövé erős ige nyelvjárásunkban az ufn.-tel ellenkezőleg a kfn. kémen $\sim$ *k'ēmā*, melynek praesense: *i k'im, tu k'imst, ɛv k'int, miɛ k'emā* stb. A közeli Balinka faluban, melynek dialectusa különben teljesen megegyezik a mienkkel, ezen ige praesense: *i k'um, tu kumst, ɛv k'umt, miɛ kumā* stb. vagyis ők a kfn. komen alakot őrizték meg, melyből az *u* tövocalist Weinhold (Mhd. Gr.) a rákövetkező nasalis consonans hatásából magyarázta. Helyesebb azonban az a felfogás, mely szerint ezen igének az idg.-ban kétféle basis felel meg: gem-io (labiovelaris mediával), melyből a germánban: quem lett és egy gm-io (idg. *ŋ* > germ. *um*), melyből *i kum* stb. (v. ö. ufn. Zukunft, künftig).

28. §. Az *a*-féle és *o*-féle hangok umlautja. 1. *l* mindig *ō*. — *a*) alt $\sim$ *âd* comparativusa ófn. eltiro $\sim$ *ōtā*, schal (schāle) $\sim$ *šân* verbum denominale: scheln (ufn. schālen) $\sim$ *šōn*, kelte (ófn. kalti) $\sim$ *k'ōtn* verbum denominale: erkelten $\sim$ *fək'ōtiŋā*, geselle (ursprünglich: Hausgenosse, mit dem man zusammen ist in einem Saal) $\sim$ *ksō*, zwelf (ófn. zwelif, gót. twalif) $\sim$ *tswōv*, zal $\sim$ *tsâ* verbum denom.: zelen $\sim$ *tsōn*, gót. halja $\sim$ *hō* (pokol), eltern (altern, ófn. eltiron) $\sim$ *ōtān*, elend (ófn. eli-lenti) $\sim$ *ōlend*. — *b*) bolster $\sim$ *pqistā*, pluralisa *pōstā*, holz $\sim$ *hqts*, diminutiv alakja: *hōtsl* (pl. *tsindhōtsl* = gyújtó), ole (ol, oli, olei) $\sim$ *ō*, Leopold diminutiv alakja: *Pōtl* (csak mint családnevet ismerem, mint keresztnév nem fordul elő), kolbe $\sim$ *k'qm*, pluralisa $\sim$ *k'ōmā*, hol-ből: *hō* (barlang), az ófn., kfn. wēlben (*walbian, hwalbjan) igének főneve van meg: *kwōb* (vegyes kereskedés jelentéssel), wolf $\sim$ *wqf*, pluralisa: *wōfa*, volc $\sim$ *fqlk*, pluralisa: *fōkā* stb.

I. Megjegyzés. Nyelvjárásunkban az *ö* umlaut kizárólag *i* előtt fordul elő és nincs meg Löffel (kfn. leffel, laffel $\sim$ *lēfə* és *lēfl*), löschen ($\sim$ *lēšn*), Knödel ($\sim$ *knēl*), schöpfen ($\sim$ *šēpfə*) stb., melyek az osztrák dialectusból az ufn.-be is átmentek. Ezzel szemben viszont vannak szavak, melyekben umlautról szó sem lehet, mert egy eredeti *e*-féle hangra mennek vissza, mégis nyelvjárásunkban úgy alakulnak, mintha *e*-jök umlaut *e* volna: pelz (kfn. belliz, belz, ófn. pelliz, kl.-rom. pellicia) $\sim$ *pöts*, welch-er (ófn. wēlich, wielich, aln. welk) *tə wöli* (kfn. swēllen, ófn. swēllan) schwellen $\sim$ *šwön*, part. perfect. *kšwq̄n*, germ. gyökere swel, ófn. swilizon (angsz. swēlan = glühen) $\sim$ *šwön*, part. perfect. *kšwöd* (pl. *ā kšwōda špēk* = kövesztett szalonna), ufn. swelen, mely mindenesetre az *e* vocalis tanúsága szerint az alnémetből van véve. — ufn. wollen, kfn. wēllen $\sim$ *wön* stb.

II. Megjegyzés. Már igen régi korban általánossá vált az *o* umlautjának *e* hanggal való ejtése, jelölésére az *o*-t találjuk, mely jelölést néha eredeti *e* hang jelölésére is átvitték; így olvashatjuk a «Trachtenbuch der Gebrüder Mathäus und Veit Conrad Schwarz von Augsburg»-ban (id. Schmeller) a XIV. sz.-ban *a*: gewo^ost és döss alakokat. Ez az adat azért is érdekes, hogy már régi keletű a *sein* ige gyöngé part. perfectuma (németek a *t-t* euphonikus *t*-nek magyarázzák), mely a mi nyelvjárásunkban is megvan: *kūēst*, a döss pedig = nyelvjárásunkbeli: *tēz* (ufn. dieses) — zel.

b) Kfn. *a*-féle hangnak umlautja nyelvjárásunkban *ā*, ha a kfn. *a*-féle hangnak kfn.-ben *e* (nyílt) umlautja volt. *swaere* $\sim$ *šwār*, raetih (ófn. rātih, lat. radix) $\sim$ *rādi*, laere, ófn. lāri $\sim$ *lār*, maehen $\sim$ *mā*, naehen $\sim$ *nā*, draehen $\sim$ *trā*, zaehe (ófn. zāhi) $\sim$ *tsāχ*, staete (ófn. stati) $\sim$ *štād*, ófn. gelehter $\sim$ *klāχtə*, schaere, ófn. scāri $\sim$ *šār*, waejen $\sim$ *wā*, *krampm* = Hacke ebből verb. frequentativum: *krāmpln*, *jae* adjectivum: *jāri(χ)* (ellentette: *heiri(χ)*, *hāntšə* (kfn. handschuoeh; az umlautot a genitivusnak *i* ragja okozta), *k'āstn* $\sim$ diminutív: *k'āstl*, raeze $\sim$ *rās*, vaelen $\sim$ *fān* (hibázni, tévedni, ufn. fehlen = hiányzani $\sim$ *āke*), *sāts*-ból *sātsn* (egymásra rakni, pelyvával kevert agyagsárral falat rakni), *klāz* — *klāzl*, *sāχ* — *sāgl*, *šwāχə* — *šwāχərin*, *kfātə* — *kfātərin*, *fān* (faden), verbum denominale frequent. *fāln*, gaehe $\sim$ *kāχ*, haele $\sim$ *hāl* (síkos), *tāndlmark* (zsibvásár, kfn. tendelmarket), *tsāpf* — *a-tsāpfə* (megcsapolni), kfn. hehse (= Kniebug des Hinterbeins) $\sim$ *tə* (eltérőleg himnemű, eredetileg nőnemű) *hāksn* (általában lábat jelent, de mégis rendesen állatokról).

c) Ha kfn. *a* hangumlautja a kfn.-ben (zárt) *ē* volt, akkor ennek umlautja nyelvjárásunkban *e*-féle hang (mely a következő consonans minősége szerint *ē*, *e*, *e*, *ē* (*ë*)-nek hangzik). *pād* — plur. *pēda*, bét *~ pēt*, schnabel *~ snābl* (*snāwl*), diminutiv alakja: *kšnēwl*, wesche *~ wēš*, ófn. flegil (lat. flagellum) *~ flēgl*, *nāgl*, plur. *nēgl* (ófn. negili), *špinawētn* (kfn. wāt, genitiv. waete és ez van meg a *špinawētn*-ben), ófn. chestinna (lat. castanea) *~ k'ēstn*, *nāst* *~* plur. *nēst* (ófn. esti), egy már igen korán elveszett *bag*-ból comparativus *pēsā* (bezziro), superlativus: *āmpēstn* (bezzist); — tampf-ból: *tempfā* = zu Dampf bringen; [kfn., ófn. spēnvareh *~ špe~fāl* «Milchferkel»?], kfn. hemedē (ófn. hemidi, gót. *hameipi?) *~ hemat*, banc *~ paŋ*, pluralisa *peŋ*, a *hēd* és *tēnē*-re vonatkozólag v. ö. 27. §. e) Mgj., nacher *~ nēχā* (egyezik Schmeller adatával, ellentétben Luick-kal, a ki szerint *e* lett), barmec-lich *~ tēpēmlī(χ)*. — Ugyancsak *e*-féle hang felel meg kfn. *o*-féle hang umlautjának (kivéve *l* előtt): bogen *~ pōŋ*, pluralisa: *pēŋ*, boden *~ pōn*, verb. denom. *pēnā* (padlózni), *prokā* diminutiv alakja: *prēkl*, verb. denom. *prēklŋ*, *k'opf* plur. *k'ēpf*, *krōb* comparat. *krēbā*, *štōk* diminutiv alakja: *štēkal*, *lōχ* plur. *lēχā*, *k'oχ* — *k'ēχin*, *tāef* plur. *tēfā*, *tavn* plur. *tēvā*, hoeren *~ hēvŋ*, rost verb. denom. *rēstn*, loesen *~ lēzn*, troesten *~ trēstn*, stōz *~ štāz*, verb. denom. *štēsŋ*, ófn. stōzil *~ štēsl*, toeten *~ tētn*, toere *~ tēvriš*. — Kivétel: *wātł* (Wörtlein), *krānł* (Körnlein).

d) Ha kfn. *a*-féle hang umlautja *e* és erre *r*+consonans következik, akkor nyelvjárásunkban *i* lesz. mely valamivel nyiltabb a rendes *i*-nél és *r*-ből lett *v*-val diphthongust képez. (*Weinhold*, Mhd. Gr. 29. §. «— ein zwischen *e* und *i* schwebender Klang, der von den Schreibern (des Mittelalters) verschieden wiedergegeben ward.) — erb (ófn. erbo, gót. arbi (örökség) *~ iēb*, sperren (einschliessen durch einen vorgeschobenen Sparren = Stange, Balken, Riegel) *~ špiēn*, mer (ófn. meri, régebben mari, gót. marei) *~ tās mēv*, fertec (ófn. fartig, összefüggésben vart-tal) *~ fīēti(χ)*, Herberge (ófn. heriberga, az előtagban van az ófn. hari = sereg) *~ hīēbri* (v. ö. 41. §. II. 2.), kfn. keren (kerjen, ófn. cherian) *~ k'ēvŋ* (söpörni), ellenben kéren (ófn. chēren *~ k'ēvŋ* (fordítani), warm *~* comp. *wēvma*, arc *~* comp. *iēvχā*, arm *~* diminutiv alakja: *iēmł* (ófn. armils), stark *~* comp. *štēvka*, zern (*zergen), ófn. firzēran *~ fātsiēvŋ*,

er-nern (ófn. neren, nerian) ~ *tənien*, ofn. herbist ~ *hjekst*,
 ófn. swerien (gót. swaran) ~ *šwien*, schërzen (ufn. Scherz hiány-
 zik, hanem = fröhlich springen, v. ö. kfn. scharz = Sprung) ~
šjēsn, kfn. marc (march, kn. mar) ~ *mauri*, verb. denom. *mjēka*
 (kfn. merken, kn. így is: mirken), kfn. wern (wergen, ófn. werian)
 ~ *wien*, *štjek* (keményítő), *mjēts* (März), *jeritāχ* (Erchtag) stb.

I. Megjegyzés. Tudjuk, hogy az umlaut *ö*-s alakok hangtani-
 lag nem vezethetők le, mert *i* előtt megmaradt az *u* és így tu-
 lajdonképpen umlaut *u*-nak: *ū*-nek kellene lenni, analogia útján
 azonban az ufn.-ben az *ö*-s alak vált általánossá, kivéve a hov-
 nak melléknévi alakját: *hüvesch*, mely annyit jelentett, mint mo-
 dorát, származását stb. tekintve udvarképes, ufn.-ben: hübsch.
 Nyelvjárásunkból is idézhetek erre vonatkozólag egy példát:
hütsəna = hölzerner (pl. *tu hütsəna k'ēul* = te fajankó vagy:
hütsəna lēfl = fakanál) eredetileg valószínűleg: hulzin, melyből
 egy *holzin közvetítésével lett: hölzen, nálunk azonban az ere-
 deti hangállapot maradt meg.

II. Megjegyzés. Kauffmann Franck nyomán az umlaut útján
 keletkezett különféle hangok magyarázatául két umlautperiodust
 különböztet meg, az első eredménye volt volna a zárt *e*, a má-
 sodiké *ē*. Luick ezzel szemben azon nézetet van, hogy az um-
 laut vocalis után következő consonans természete szerint alakult
 az umlaut vocalis hangszíne. Ezt az utóbbi nézetet látszanak
 támogatni nyelvjárásunkbeli egyes alakok: sich schämen ~ *si*
šamə, dengeln (kfn. tengeln összefüggésben ófn. tangol főnévvel;
 az ufn.-ben alnémet hatás alatt *d*) ~ *taŋlən* stb., bár ezeknél azt
 is föl lehet tételezni, hogy itt nyelvjárásunkban, eltérőleg az
 ufn.-től, nem áliott be az umlaut; a schmal ~ *šmāl* compara-
 tivusa: *šmæla*, ufn. wählen (kfn. weln, wellen, ófn. wellen egy
 *waljan-ból) ~ *wæn* stb. alakok *æ* vocalisa azonban világosan
 elárulja, hogy itt az *l* befolyása érvényesült.)*

Úfn. Erbse (kfn. areweiz, arweiz, ófn. arwiz) ~ *awwəs*. Ha-
 sonlóképpen nem állott be az umlaut az *a* tövű erős igék indie.
 praes. egyesszám 2. és 3. személyében: *i trāχ*, *tu trākst*, *er trākt* —
mir trāŋ stb. — valószínűleg a többesszám analogiájára.

29. §. Kfn. *i*-féle hang helyén nyelvjárásunkban előfordul:
 1. *ī*, általában véve, ha nincs utána nasalis vagy liquida vagy

*) Ufn. gelt (kfn., ófn. galt = keine Milch gebend, un-
 fruchtbar) nyelvjárásunkban mint *kāit van* meg (*tī kāitn* = a
 nem vemhes és hím-birkák).

dentalis spirans tenuis: smitte ~ *šmīd*, wider ~ *wīdā*, ziffer ~ *tsifā*, siben ~ *sim*, schif ~ *šiv*, gebliben ~ *plīm*, zittern ~ *tsīdān*, rigel ~ *rīgl*. — 2. *ž*, általában, ha utána nasalis vagy dentalis spirans tenuis van: swinde ~ *kšwīnd*, wint ~ *wīnd*, rippe ~ *rīpm*, wizzen ~ *wīsn* (part. perfect.: *kwīst*), ófn. mistina ~ *mīst*, hitze ~ *hīts*, linde ~ *līnd* (lágy, finom fogású, levesről: sótalan), vinstēr ~ *finstā* (ufn. dunkel helyett is), — *fīš*, *tīš*, *špīnā*, *tšīpfl*, *tīntn*. — 3. *i*, ha utána *r* van: hirz ~ *hīvš*, *kšīv*, *hīen*, *tswīen* v. ö. 21. §. I. 3.). — 4. *ū*, ha utána *l* van: mil-tou ~ *mūtāu* (v. ö. 21. §. II. 3.).

30. §. 1. a) Kfn. *u* nyelvjárásunkban is megmaradt mint *ū* (*ũ*), kivéve *l* és *r* előtt: guster ~ *kūstā*, zunge ~ *tsūge*, lustec ~ *lūsti(χ)*, munder ~ *mūntā*, schupfe ~ *šupfā* (Scheune), — *nūs*, *nūtsn*, *lūmpm* (Fetzen), *tūgā* (tauchen), *frūxt*, *lūft*, *rūd*, *kūz* (*wāzā*), *hūgri(χ)*.

b) Megmaradt az *u* (különösen nasalis előtt) akkor is, mikor az ufn.-ben *o*-t találunk (v. ö. 26. §. 2. Mgj.), *sunne* (kfn. így is: sonne) ~ *sunā* (Sonne), *sumer* ~ *sumā* (Sommer), ófn. *sumar*, *sunne-* (*sun-*, *sunnen-*)*tac* ~ *sundāχ* = Sonntag, *sus* (*sust*, *sunst*) ~ *sunst* = sonst, *dunren* ~ *tunān* = donnern, *donrestac* ~ *tunāstāχ*, *nunne* ~ *nunā* (Nonne), *vrūm* ~ *frūm* (emberekről: religiös, állatokról: zahm), *sut* ~ *sūd* (das Sieden), *tuter* (toter) ~ *tūdā* = Dotter, *trucken* (trocken) ~ *trukā* (igéje: *trīkān*, *u* umlautja: *i*), *trutz* ~ *truts* = Trotz, *kuffer* ~ *k'ufā* = Koffer, *zurn* ~ *tsuēn* = Zorn, *sun* (*suon*) ~ *su* = Sohn; így különösen az *o* tövocalis *a* part. perfect. *n* előtt nyelvjárásunkban mint *u* van meg: *krunā* (geronnen), *psunā* (besonnen), *kšwumā* (geschwommen), *kwunā* (gewonnen), *fakunā* (vergönnen), *kšpunā* (gesponnen). Hasonlóképpen *u* lép fel nyelvjárásunkban az idegen szavakbeli *o* helyén: *Form* ~ *fūm*, *Pomeranze* ~ *pumārāntšn*, *Trompete* ~ *trumpētn*, *Kamerad* ~ *k'umārād*, plur. *k'umārān*, *pūetsālā*, *pūetrē*, *pumādi*, *lāwūe* stb.

c) Némelykor (különösen a *-bk*, *-tž*, *-pf* hangkapesolat előtt) midőn a kfn. az umlautos és (különösen oberdeutsch területen a geminalt gutturalis consonans előtt) az umlaut nélküli alak között ingadozik, nyelvjárásunkban az umlaut nélküli alak fordul elő: *stücke-stück* (*stucke-stuck*) ~ *štuk*, *trücken* (*drucken*) ~

trukə, nützen (nutsn) ~ *nutsn*, zücken (zucken) ~ *tsukə* (csökönyös lóról mondják: hirtelen erősen rántani valamit), brücke (brucke) ~ *prukə*, *tutšn* = anstossen (valószínűleg umlautos alakban fordult elő, így őrizte meg a thüringiai nyelvjárás: titschen[ü-i]), kfn. tüttel (tütelin, ófn. tutilin, zu ahd. tutta = Brust) ~ *tutl*, ófn. lugi ~ *lūχ* (ufn. Lüge), lücke ~ *lukə* (pl. *tsandlukə* = foghiány, *lukə* magában annyit is tesz, mint alfél) — ép így: *pukə* (bücken), *k'uzl* (Küche), *tsruk* (zurück), *šlupfə* (schlüpfen). *krukə* (Krücke) stb. Ellenben ufn.-től eltérőleg umlauttal fordul elő: *šlikə* = schlucken.

2. Kfn. *u+l* = *u* (v. ö. 21. §. II. 5.).

3. Kfn. *u+r* = *u* (v. ö. 21. §. I. 6.).

31. §. Kfn. *i*-nek, mint az ufn.-ben, úgy nyelvjárásunkban is *ei* felel meg: grifen ~ *kreifə*, lichte ~ *leixt*, fin ~ *fei*, bihtegen ~ *peixtn*, hírat ~ *heirat*, gelich ~ *klei*, lip ~ *leib*, bizzen ~ *peisn*, lich ~ *leixt* (hulla és temetés, pl. *in ti leixt kē* = temetésre menni), v. ö. 42. §. 2.; sniten ~ *šnein*, hint ~ *hei-d* (ófn. hī-naht, l. Kluge heute alatt), zâslin ~ *tseizl* (ürge), isen ~ *eizn*, lînîn ~ *leinən* (vászonból való, pl. *leinəni hōzn*, de így is: *kātjāhōzn*), rîsten ~ *reistənə* = hánfenes, ófn. sîd ~ *seid* = ufn. seit, Katarina ~ *k'ätreir* (3 napig tartó községi ünnep), ze vlîze (eredetileg a. m. sorgfältig) ~ *tsəfleis*, illetőleg: *tsfleis* = absichtlich, rîten ~ *rein*, lîm ~ *leim* (pl. *flivgleim* = enyvyszerű nyúlós anyag, melyet spirantikusan nádszálla fölragasztanak, hogy így legyen fogjanak), de: lînen ~ *lānə* (auf-tauen).

Megjegyzés. Ez a hangváltozás már a XII. század második felében (első esete 1158-ból mutatható ki) meglehetősen általánossá vált. A mennyországról szóló 1187-ből való bajor költeményben találunk már ilyen rimeket: *wînes—deheines* (Adolf Soein adata). A költők sokáig nem tartották a rim tisztaságával összeférhetőnek, hogy *i*-t *ei*-vel rimeltessenek. Heinrich vom Türlin használja először következetesen az efféle rimeket: *zit-breit* és, úgy látszik, ez adott okot Müllenhoffnak arra a feltevésre, hogy az *i*-nek *ei*-vé való diphthongizálása először Steierben és Ausztriában és aztán Bajorországban ment végbe; mivel szemben Weinhold (Mhd. Gr. 105. §) az *i* első diphthongizálásának helyéül «Altbayern»-t állapítja meg. A diphthongizálás okát különbözőképen magyarázták; Wrede azt a hangtani szempontból

nem teljeien kifogástalan hypothesisist állítja fel, hogy a hangsúly az oka, t. i. a hangsúlytalan vocalis elmarad és a teljes hangsúly ekkor *i*-re esik, mi aztán a diphthongizálást okozza; pl. *bîe* vagy *frîe* stb.-ben az *e* apokope folytán eltűnt és így *i*-ből *ei* ~ *peî*, *frei*. Ha ezt a feltevést elfogadjuk, úgy egyszersmind meg van oldva az a kérdés, hogy miért nem diphthongizálódott egyes esetekben az *i*? Azért t. i., mert nem volt főhangsúlyos. Ilyen eset fordul elő a *-lich*, *-rich* suffixumokban: Dietrich ~ *Tîvdrî*(χ) (gyakori tulajdonnév nálunk), *liep-lich* ~ *lîvblî* stb. vagy más-kor is gutturalis spirans előtt *dichte* ~ *tîxt* stb. Ezzel ellenkeznék azonban, hogy ufn. Friedhof-ban, mely *vrit-hov* (bekerített udvar) alakra megy vissza, az *i* mégis nem diphthongizálódott, jöllehet hangsúlyos, mi azonban megérthető, ha fölteszszük, hogy a *vriten* ige elveszése után (illetőleg már nem értették) valószínűleg a hasonló hangzású, de rövid *i-s vride* (*vrit*, *-des*) lett népetymologia útján a Friedhof előtagja; nyelvjárásunk itt az ufn.-től eltérőleg szabályszerű hangfejlődést mutat: *freidhov* [de meg kell jegyezni, hogy itt sem talán azért, hogy a *vriten* ~ *freiten *freiten* megvolna, vagy a jelentését ismernék, hanem a mi népünk a *freid*, ufn. *freude* szót tartja előtagnak, mert szerinte a kik a *freidhov*-ban vannak: *têkfrein si, tāsā si nîmā plāy mîvsn*). Ugyancsak szabályszerű hangfejlődést tüntet fel nyelvjárásunk az ufn.-tel szemben a kfn. *fîrnîs* ~ *fîvneîs* = ufn. *Fîrnîs*, *Schminke* szóban; itt is a hangsúly az oka, mert nálunk az ufn.-tel szemben az *-eis-on* van a hangsúly.

32. §. Kfn. *iu*-nak megfelel *ei*. *liut* ~ *t leid*, *vriunt* ~ *frei-d*, *tiure* ~ *teiv*, *diutisch* (tiutsch) ~ *teitš*, *tiuvel* ~ *teivl*, *kîusch* ~ *k'eîš*, *diuten* ~ *teitn*, *niuwe* ~ *nei*(χ), *siufzec* ~ *seiftsə*, *hiure* ~ *hêiv*, *kriuze* ~ *kreits*, *siuche* ~ *seixə*, *triuwe* ~ *trei*.*)

33. §. Kfn. *ou*-nak megfelel (germ. *au*) 1. *qu*. *hoube* ~ *hau*, *verhouwen* ~ *fəhau*, *urloup* ~ *uəlau*, *genouwe* ~ *kñau*, *lougen* ~ *lauŋə* (de így is: *lāŋə*, v. ö. e §. 2. pontját), *lounge* ~ *lauz*, *toufen* ~ *taufə*.**)

*) Ez az *ei* hang igen közel van *ai*-hoz.

**) Vannak szavak, melyek a kfn.-ben *iu*, *û* és *ou* tövocalissal fordulnak elő, ezeknek *ou*-s alakja van meg szabályszerű fejlődéssel nyelvjárásunkban: *siufen*, *sûfen*, *soufen* ~ *saufo*; *biuwen*, *bûwen*, *bouwen* ~ *pau*; *triuwen*, *trûwen*, *trouwen* ~ *trau*; *triube*, *trûbe*, *troube* ~ *traum*. — Néha gutturalis előtt *ou* diphthongus *u*-vá lett: *troug* ~ *trûx*. E jelenség különösen gyakori középnémet vidéken, honnan a magyarba került német szavak is jórésztben származnak; v. ö. *loug* ~ *lug*, *koufen* ~ *kufár*, *schoub* ~ *zsup*.

2. Egyes esetekben megfelel $\bar{a}$: koufen $\sim k'\bar{a}fə$ (v. ö. magy. káfolni), boum $\sim p\bar{a}m$, loup $\sim l\bar{a}b$, troum $\sim tr\bar{a}m$, ouf $\sim \bar{a}v$, ouch $\sim \bar{a}$, zoum $\sim ts\bar{a}m$, soum $\sim s\bar{a}m$, schoub $\sim š\bar{a}b$, ófn. dûmo $\sim t\bar{a}m$. Ezen $\bar{a}$ hangzóval került az ufn.-be is e szó: roum $\sim r\bar{a}m$, ufn. Rahm.*)

34. §. Kfn. $\hat{u}$ -ból nyelvjárásunkban $\bar{a}u$ lett: hūs $\sim h\bar{a}uz$, hût $\sim h\bar{a}ud$, lût $\sim l\bar{a}ud$, trûrec $\sim tr\bar{a}uri(\chi)$, vûl $\sim f\bar{a}ul$, mûre $\sim m\bar{a}uv$, schrûber $\sim šr\bar{a}uf$, fûst $\sim f\bar{a}ust$, bûr (bûre) $\sim p\bar{a}uv$, schûren (schiuren) $\sim š\bar{a}uven$ (csakis ez a szó használatos a jégesésre), rûschen (riuschen) $\sim r\bar{a}ušn$, sûber $\sim s\bar{a}ubə$ (rein), sû $\sim s\bar{a}u$, sûr (sûwer, siur) $\sim s\bar{a}uv$, rûpe $\sim r\bar{a}u\sim pm$, mûzen $\sim m\bar{a}uzn$ (tyukokról mondják, midőn tolluk hullt), brût $\sim pr\bar{a}ud$, brûn $\sim pr\bar{a}u\sim stb$. Kivételes megrövidülés kfn. tûmeln (Lexer) $\sim tum\bar{e}ln$ (sietni); Kluge már a kfn.-ben is említ egy tumeln alakot.

Megjegyzés. Világosan látható már abból is, hogy *ou*-nak és $\hat{u}$ -nak ugyanaz a hang felel meg, hogy az *ou* tulajdonképpen nem más, mint továbbfejlődés az $\hat{u}$ -ból, mely fejlődés a bajor dialectusban állott be és pedig a XIII. sz. első felében, a mely időben már rimekben is előfordul a régi $\hat{u}$ és a belőle fejlődött *ou*. Heinrich vom Türlein: ouf-ûf. A XIII. sz. vége felé erős küzdelem *ou* és *au* között.

Az *iu* rendesen régi *eu* (*au* umlautja) helyett állt; 800 óta általában *iu* volt használatos és csak nagy ritkán fordul elő *eu*. A bajor dialectus azonban a XII. sz.-ban ismét *eu*-t tüntet fel és ugyanekkor történik a hosszú $\hat{i}$, $\hat{u}$ hangzók diphtongizálása: *ei*, *au*.

A 2. sz. személyes névmás $\hat{u}$ -ja rövid *u* megnyújtásának tekinthető; előfordul ugyan *duo* alakban, de *du* alakban is; nyelvjárásunk arra enged következtetni, hogy eredetileg *u* volt $\sim tu$.

35. §. Kfn. *ei*-nek $\bar{a}$ felel meg: eichel $\sim \bar{a}\chi!$, eier $\sim \bar{a}r$ (tojás), nein $\sim n\bar{a}$, kein $\sim k'\bar{a}$, teic $\sim t\bar{a}\chi$, bleich $\sim pl\bar{a}\chi$, heilec $\sim h\bar{a}li\chi$, weich $\sim w\bar{a}\chi$, eigen $\sim \bar{a}y$ (pl. *āyehē*), streich $\sim$

*) Gradl (Die Mundarten Westböhmens 215. b. jegyz) szerint ez az $\bar{a}$ a rendes fejlődésű *au* umlautjának *äu*-nak az eredménye. De kérdés, mi okozta az umlautot? és miért éppen ezen esetekben? E magyarázatot nem tartom kielégítőnek.

štrāχ, breit ~ *prād*, bein ~ *pā*, meinen ~ *mānə*, meierhof ~ *mārhov*, weide ~ *wād*, veilen ~ *fāl* (ham), kfn. weise, úfn. Waise diminutiv alakja: *wāz!* (k'ind), geiz ~ *kāz* (Ziege nem ismere-tes), schrei ~ *šrā*, schleier ~ *šlār*, ófn. weizzi ~ *wāts*, zwei ~ *tswā*, heiser ~ *hāzri*, stein ~ *štā*, allein ~ *ālā*, ófn. gimeinī ~ *kmā*, heizen ~ *hātsn*, kleid ~ *klād* (uri hölgy ruha), feim ~ *fām* (ufn. Schaum, megvan azonban: abfeimen ~ *āfāmə*), — *štrāf*, *rāf*, *sāf* (Seife), ófn. gitragidi, Getreide ~ *trād* (rozs), *plāχə* (*leimət* = vásznat fehéríteni), kfn. meizen-böl: *māz* (kiirtott erdő, hol csak bokrok vannak), *lātə* stb.

Még korábbi fejlődést tüntet fel: meister ~ *māistə* (de: *māste* is), keiser ~ *k'āizə*, leiden ~ *lāin* (leit ~ *lād*), gleich ~ *klāi*, geist ~ *kāist*, freilen ~ *frāin*, teil ~ *tāi*.

Megjegyzés. Midőn az *i* *ei*-vé fejlődött, az eredeti *ei*-t egyideig *ei*-vel és *ai*-vel jelölték; még az *ai* diphthongusból fejlődött a bajor és alemann dialectusban az *ā*. Az *ei* diphthongus néhány szóban kettős nasalis consonans előtt *e*-vé rövidült: einber (eimber, eimer, ember) ~ *emə*.¹⁾

36. §. Kfn. *uo*-nak nyelvjárásunkban *u* felel meg: huot ~ *huid*, kuo ~ *k'ui*, guot ~ *kuid*, buobe ~ *pu*, muoter ~ *muida*, gruoiz ~ *kruiz*, vluch ~ *fluiz*, buoz ~ *puis* (töredelem), fuoz ~ *fui*, zuo ~ *tsui*, ruobe ~ *ruim* (répa), ruoz ~ *ruiz* (korom), muezen præsense: *i muiz*, *tu muist*, *er muiz*, *fruo* ~ *frui* (pl. *fruištukə* = reggelizni, vagy: *fruijə* = tavasz).

Kivételesen *uo*-ból *ā* fejlődött ezekben: *tuon* ~ *tā*, *gruonmāt* ~ *krāmet*, *muome* ~ *mām* (minden rangú-rendű nőrokon és ismerős), *Tuonouwe Tānə* (Duna) stb.²⁾

37. §. Kfn. *üe*-nek, mely *uo* umlautja, *i* felel meg: trüebe ~ *triēb*, müede ~ *miēd*, rüeren ~ *riēn*, müezec ~ *miēsi*, kuele (küelde) ~ *k'üel*, hüeten ~ *hiētn*, bluot ~ *plyd*, verb. denom. *plivtn*, früeje ~ *friē* (pl. in *tə friē* = reggel), büezen ~ *piēs*.³⁾

¹⁾ Teljesen eltérő fejlődést mutat: age-dēhse (eidēhse ~ *āderāksl*.

²⁾ Kfn. schuole (lat. schola) ~ *tī šqi*.

³⁾ Kivételesen megrövidült az *üe* nasalis consonans előtt ebben a szóban: lüeme (ófn. luomi) ~ *liml*.

38. §. Kfn. *u* umlautja $\ddot{u} \sim \bar{i}$ ($\bar{i}$). *kürbiz* $\sim k'iwəs$, *kürzen* $\sim k'iztsn$, *stuck* diminutiv: *stükl*, ófn. *scu₃zila* (*scutula*) $\sim šisl$, *schübel* $\sim šipl$, *knüttel* $\sim knitl$, *büttel* (dem. *butte* $\sim putn$ -hoz) $\sim pitl$ (v. ö. magy. *pitli*), ófn. *zugil* $\sim tsigl$, ófn. *sluzzil* (*sliozan*) $\sim šlizl$, ófn. *kumin* $\sim k'im$, *büffel* $\sim pifl$, — *jidiš*, *rikliš* (rückwärts), *tin*, *tipl* (Tübel); ilyen umlaut *u*-nak megfelelő *i* van az ufn. können-nek megfelelő *k'ena* ige optativusában: *i k'int*, *k'intst*, *k'int*, *mi_x k'intn*, *ez k'intš*, *sē k'intn*. — *krindi* (a ki már nagyon piszkos, hogy olyan fekete, mint a föld: gründig).

39. §. Kfn. *ie* (ófn. *io* (*eo*) germ. $\bar{e}$) $\sim a$) *iv*. *bier* $\sim piv$, *verlieren* $\sim falivn$, *dierne* $\sim tivn$, *liet* $\sim livd$ (dim. *livl*), *liederliche* $\sim livdri(\chi)$, *wiege* $\sim wivn$ (reduplikált alak *wagen*ből, a schweizi dialectusban most is: *wiewagen*), *iechse* $\sim ivksn$ (unter dem Arm), — *kriv_x*, *nivstn*, *fiwə*, (*fiwə*), *priw_f*, *spivgl* stb.

b) Nasalis consonans előtt *ie* $\sim ev$ (pontosabb jelöléssel: e^v). Ennek a hangváltozásnak a nazalizálódás az oka, mely, mint tudjuk, diphthongusokban az első componenst éri, $\bar{i}$ pedig erre nem alkalmas (v. ö. 18. §. b), azért lép a helyébe az *e*-hang. Ha a nazalizálódás a vocalis és a nasalis consonans közé eső valamely más consonans miatt be nem állhat, úgy megmarad az eredeti hangállapot: *dienen* $\sim tēvnə$, *de: dirne* $\sim tivn$ (*dirndel* $\sim tivndəl$ is meg: *tēvndəl* is), *iem* $\sim ēvm$, *ienen* $\sim ēvnə$, *riemen* $\sim rēvm$, *knien* $\sim knēv$, *tevndl* (*som*) — így magyarázható a *heanz* alak is a *hienz*-ből (= die äussersten Deutschen) és nem szükséges a Heinrichsleute-féle erőszakos magyarázat, mely különben, a *heans* értelmét tekintve, nem is látszik plausibilisnek. Hasonlóképpen változott el az *üe* $\sim iv$ a nasalis consonans előtt: *gruene* $\sim krēv$, *blüejē* $\sim plēvnə$, ófn. *bluomo* pluralisa: *plēvmə* (én csak ebben a kifejezésben ismerem: *kenz-plēvmə*; az ufn. *Blumen* helyett: *pušn* használatos), *huonlin* $\sim hēvnl$ (pl. *hevnlkramə* = tyukász), *hüener* $\sim hēvnə$.

Kivételnek látszik: *tinstâx*, de tudjuk, hogy csak újabban érezzük emez összetett szó első tagjául a *Dienst* főnevet, Paul szerint: *umgedeutet aus Dingstag*. — *nindašt*, melyben a kfn. *ie* megrövidült és azért nem maradt meg mint diphthongus. —

Az ufn.-ben *ie* megrövidült, pl. Licht-ben; nyelvjárásunkban eme szó is szabályszerű hangfejlődést mutat: *lięxt* (kfn. lieht).

40. §. Diphthongusok umlautja. a) *ei* ~ *ā*, melynek umlautja, ha előfordul, *ēv*, pl. *prād* comparativusa: *prēda*. *iu* ~ *ei* umlautja nines. Az *û*-ból és a többször vele egyenértékű *iu*-ból fejlődött *au* umlautja *āi* — *hús* ~ *hauz* plur. *hāizə*, *hût* ~ *haud* diminutivuma: *hāil*, *bûr* ~ *pauə* — *pāarin*, kfn. *ströuwe* ~ *štrāi*, *röubaere* ~ *rāiba* (*rāuwə*), *tûsch*-ból verbum frequ. denom.: *tāišln*. Kfn. *uo* umlautja *ue* ~ nyelvjárásunkban *ię* muoter ~ *mūda* plur. *mīda*, *buochinz* ~ *pięanəs*, *gruoz* ~ *krięz* igéje *krięsn*, *fuoz* ~ *fūz* plur. *fīzs*, *kuo* ~ *kui* plur. *kīę*, *buoch* diminutivuma: *pięil*.

C) Hangsúlyos magánhangzók fejlődésének áttekintése.

1. Nyelvjárásunkbeli *â* < kfn. *a*-féle hangból, kivéve nasalis és *r* előtt (*tac* ~ *tāχ*, *jâ* ~ *jâ*, alt ~ *âid*).

Nyjkbeli *â* < *o*-féle hangból, kivéve nasalis *r* és *l* előtt (*oder* ~ *âda*, *nôt* ~ *nâd*).

2. Nyjkbeli *a* < kfn. *a*-féle, illetőleg *o*-féle hangból nasalis előtt (*mānet* ~ *mānət*, *schönen* ~ *šanə*).

3. Nyjkbeli *a* < kfn. *a*-féle, illetőleg *o*-féle hangból *r* előtt *wâr* ~ *wav*, *arm* ~ *aem*, *stôre* ~ *štavri*).

(4. Nyjkbeli *ā* < néha *a*-féle hangból (*gâch* ~ *kāχ*, úfn. *Späss* ~ *kšpāz*).

Nyjkbeli *ā* < néha *ou*-ból (*koufen* ~ *kāfə*, *loup* ~ *lāb*).

Nyjkbeli *ā* < kfn. *ei*-ből mindig (*heim* ~ *hām* (domum), *breit* ~ *prād*).

Nyjkbeli *ā* < *a*-nak umlaut *ę*-je (*staete* ~ *štād*, *zaeche* ~ *tsāχ*).

Nyjkbeli *āi* < *ou* és *û* umlautja (*sûber* denom. verb. *sāibən*, *hūs* plur. *hāizə*).

5. Nyjkbeli *ō* (ö) < kfn. *o*-féle hangból, kivéve *l* előtt (*loch* ~ *lōχ*, *losen* ~ *lōzn* (hallgatózni)).

Nyjkbeli *o* < kfn. *o*-féle hangból *l* előtt (*wolke(n)* ~ *wqlkn*, *tolde(n)* ~ *tqln*).

6. Nyjkbeli *ö* < *a*-féle és *o*-féle hang umlautja *l* előtt (alt comp. *öta*, *holz* diminutivuma: *hötsl*).

7. $e < \text{kfn. } e\text{-féle hangból } r \text{ előtt (stern} \sim \text{štean, hoeren} \sim \text{heæn).}$

Nyjkbeli $\text{æ} < \text{kfn. } e\text{-féle hangból } l \text{ előtt (bellen} \sim \text{pæn, sælec} \sim \text{sæli}(\chi)).$

Nyjkbeli $e < \text{kfn. } e\text{-féle hangból nasalis előtt (hemede} \sim \text{hemæt, hoenen} \sim \text{he~nə}).$

Nyjkbeli $\bar{e}$ ($\bar{e}$) vonatkozólag v. ö. 27. §. e) pontját.

Nyjkbeli $\bar{e} < \text{minden más esetben kfn. } e\text{-féle hangból (nebel} \sim \text{nēpl, gēstern} \sim \text{kēstēn}).$

Nyjkbeli $a < a\text{-féle hang umlaut } e\text{-jéből és umlaut } o\text{-féle hangból (nāgl-nēgl, lōχ-lēχə}).$

8. Nyjkbeli $\bar{i}$ ($\bar{i}$) $< i\text{-féle hangból kivéve } r \text{ előtt (ziffer} \sim \text{tsīfə, slimp} \sim \text{šlīm}).$

Nyjkbeli $\bar{i}$ ($\bar{i}$) $< ü\text{-féle hangból (über} \sim \text{ībə, künic} \sim \text{k'ini}).$

Nyjkbeli $i\text{̥} < \text{kfn. } i\text{-féle hangból } r \text{ előtt (hirz} \sim \text{hiēs, mir} \sim \text{miē}).$

Nyjkbeli $i\text{̥} < ü\text{-féle hangból } r \text{ előtt (kürbiz} \sim \text{k'iewəs}).$

Nyjkbeli $i\text{̥} < uo \text{ umlautja: } üe \text{ (fuoz plur. } fīēs, trüebe \sim \text{triēb}).$

Nyjkbeli $i\text{̥} < a\text{-féle hang umlautja } r \text{ előtt (arm diminutivuma armilo} \sim \text{iēml}).$

Nyjkbeli $i\text{̥} < ie\text{-ből kivéve nasalis előtt (bier} \sim \text{piē, liet} \sim \text{liēd}).$

9. Nyjkbeli $\bar{u}$ ($\bar{u}$) $< \text{kfn. } u\text{-féle hangból kivéve liquida előtt (zunge} \sim \text{tsūŋə, guz} \sim \text{kūz}).$

Nyjkbeli $u < \text{kfn. } \bar{u}\text{-féle hangból liquida előtt (pulver} \sim \text{puwə, wurm} \sim \text{wūm}).$

Nyjkbeli $u < \text{kfn. } uo\text{-féle hangból (huot} \sim \text{hūd, guot} \sim \text{kūd}).$

Nyjkbeli $u < \text{kivételesen } o+r \text{ (Mor} \sim \text{Mū, fort} \sim \text{fūrt}).$

10. Nyjkbeli $\bar{u}$ ($\bar{u}$) $< i\text{-féle hangból } +l \text{ (spilen} \sim \text{spün, zil} \sim \text{tsū, i} \text{ hūv, hūst}).$

Nyjkbeli $\bar{u}$ ($\bar{u}$) $< ü+l \text{ (mülnaere (lat. molinarius) } \sim \text{mūnə}).$

III. Hangsúlytalan hangzók nyelvjárásunkban.

41. §. Hangsúlytalan *e*. — I. a) Nyílt szótagbeli hangsúlytalan *e* mindig elmarad: affe ~ *āf*, pfafe ~ *āpf*, stucke ~ *štuk* stb.)*

b) Zárt szótagbeli hangsúlytalan *e* mint *a* megmarad: 1. ha a szótagot *r* zárja be; a záró consonans elmarad. *kīndə*, *tišlə*, *šneidə*, *fenstə*, *fēdən*, *fətreim*, *wundə*, *məsa*, *maura* (kőműves), *āntə* (Enterich), *ābə* (*āwa*) — a személy névmások egyes hangsúlytalan alakjai: mir ~ *mə*, dir ~ *tə* (pl. *hamzməškēm* ~ haben sie mir es gegeben? *jā*, *sē hamtəškēm* = ja, sie haben dir es gegeben). — *pātə*, *tēātə*, *šēpan*, *təxfə*, *štrenə* (strenger), *fiğə* stb.;

2. ha a szótagot záró consonans nasalis és az előző szótagot záró consonans vagy nasalis, gutturalis, vagy mindkettő vagy *f*. — *lēnə*, *trenə*, *prenə*, *k'enə*, *rene* — *štēkə*, *frēkə*, *kēχə* (gegen), *wēχə* (wegen) — *sēηə*, *šēηə*, *triηə*, *siηə*, *rēηə* — *saufə* (vedelni), *kreifə*, *rupfə*, *tsupfə* (ugyanazt a cselekvést fejezik ki, csak hogy *rupfə* marokkal, *tsupfə* pedig szálanként valamit kihúzni, pl. *haniv rupfə*, de: *klānə kānzln tsupfərin wāzn* = die kleinen Gänselein zupfen den Wasen [gyep]), *pfeifə* (füttyülni és pipa), *šleifə*, *wēxfə* stb.

Ha az előző szótagot záró consonans *g*, akkor az a metathesis folytán melléje kerülő végszótagot záró *n*-nel *η*-t képez és így a szótag nyílt lesz és az *e* elmarad (kivéve wegen ~ *wēχə*, gegen ~ *kēχə*): regen ~ *rēη* (de: regnen ~ *rēηə*), tragen ~ *trāη*, liegen ~ *līη*, slagen ~ *šlāη*, fragen ~ *frāη*, magen ~ *māη*. — Ugyanez történik az etymologiailag is (nemcsak helyesírási) a szóhoz tartozó *h(e)n* hangkapcsolattal is. Ennek oka az, hogy a XIII. sz. végén a bajor dialectusban *h* helyett *ch* kezd terjedni és végre is általánossá válik; mint látjuk, nyelvjárásunk fejlődésében megkülönbözteti a kettőt egymástól: stechen ~ *štēχə* — sehen ~ *sēη*. azonban névszókbán és *i* után nyelvjárásunkban is összeestek: geliehen ~ *klīχə*, geschlichen ~ *kšlīχə* — *ēχə* (Ähre),

*) A szóvégi *e* általános szabály szerint csak rövid tövocalis után álló liquida vagy *t* után marad el, de a bajor nyelvjárásokban gyakori eset, hogy hosszú szótag után is elmarad.

šwēȝa — de kfn. māhen (mān) ~ *mān* (Mohn), azonban ennek is az ófn.-ben māgo felelt meg és egy *māhan teljesen hiányzik. Itt említem meg a: *tsiēn* (ufn. ziehen) szót is ~ ófn. ziohan, zōh, zugum, gizogan (az utóbbi két alakban a Verner-féle törvény értelmében a zöngés media megmaradt); lehet, hogy eme szóban nyelvjárásunk egy mássalhangzói kvalitast vitt keresztül és így lett: ziegen ~ *tsiēn*;

3. ha a szótagot záró consonans *t*, ilyenkor a szótagzáró consonans, a *t* is megmarad. Így pl. minden ige conditionalis praesensében: *lēzat*, *šreibat*, *ēsāt*, *kriēȝat* (kapnék), *liēbat* — *hērat* (ich hätte), névszóokban: *hemede* ~ *hemāt*, *gemischede* ~ *kmišāt*, *nāket*, *barhoubet* ~ *pavhāpāt*, *kšēket*, *pūglāt*, *wampāt*, *kflēket*, *tsēȝāt* (tized), *kra~ket*, *kwanāt*, *tikāt*; az igékből¹⁾ *trāȝāt* (trächtig), *klantsāt*, *klitsāt*, *pātsāt* — *pātsāt*, *špitsāt*, *šmēket* (büdös), *roslāt* (lóról mondják, ha párosodni akar), *siēdat* (siedend)²⁾; — talán ide tartozik: *nāȝāt* a kfn. naehen-ből, melynek volt is ilyen alakja: naehent; megvan ez umlaut nélkül is *nāȝāt* (aztán) ~ kfn. nāhen (nān) és ebből: nāhent (?).

Megjegyzés. Ezen általános szabály alól (mit eddig még senkinél sem találtam ilyen alakban) vannak látszólagos kivételek, t. i. van több szó, melyek végén ott van *e* alakban a hangsúlytalan *e* hang, jóllehet nem zárja be a szótagot semminemű consonans. Ha azonban a 42. §. d) pontban látni fogjuk, hogy gyakori nyelvjárásunkban az euphonikus vagy az analogia folytán szóvégére kerülő *n*, meg fogjuk tudni könnyen magyarázni ezeket a kivételes fejlődésnek látszó alakokat.³⁾

II. Hangsúlytalan (vagy talán helyesebben: mellékhangsúlyos) *e* helyén *i* van nyelvjárásunkban: a) 1. szóvégi *-ec* helyén, mely után a gutturalis rendesen elmarad: müezec ~ *mīesi*, kreftec ~ *kriētti*, richtec ~ *rixti*, glüendec ~ *klīdi*, gnædec ~ *knēdi*, gesmîdec ~ *kšmeidi*, handec ~

¹⁾ Kfn. -eht képzővel (v. ö. Weinhold BGr. 203. l. és Mhd. Gr. II. 259. l.) képzett melléknevekben és határozókban: *krōpfāt* stb.

²⁾ Néha kfn. -eleht képzővel, pl. *krunzlāt* stb.

³⁾ A *hiēta* szó nem hirt-ből (mely nem is ismeretes), hanem hūter-ből fejlődött alak.

hānti, ledec ~ *lēdi* (nőtlen, szabad), listec ~ *klisti*, vertec ~ *fīsti*, honec ~ *heni*(*χ*) stb.; 2. a liquida és gutturalis között fellépő svarabhakti hang helyében, melynek a kfn.-ben, bármilyen volt is az ófn.-ben, valószínűleg *e* felelt meg: *pēvri* (kfn. perec), *savri* (ufn. Sorge), *štavri* (Storch kfn. storche, store ófn. storah), *wēvri* [Werk ebben az összetételben: *wēvritāχ* = hétköznap, ugyanez a szó képezi utótagját a: *tābri* = napszám (munka és a bér) szónak, v. ö. Grimm, DWB.: tagwerk (entstellt: tabrich, tobrig); nem szükséges entstellt alaknak tartanunk, sőt nyelvjárásunk hangtani törvényei értelmében szabályszerű fejlődésnek kell minősítenünk: szóvégi gutturalis mindkét tagban elmarad, *w*-nek *b*-vel való váltakozása igen általános (v. ö. 47. §. I. a) és mivel nem érzik már összetett szónak, a második tag teljesen hangsúlytalan és a vocalisa eltűnik]. Hasonló hangváltozás történt a *hībri* (ufn. Herberge) összetett szóban. — *tūvri* (ufn. durch), *pavri* (nem sorolható ide a vele egyenlő alakú: *pavri* [úfn. Bohrer] szó) (kfn. borg), *fūvri* (Furche, ófn. furuh), Georg (rendesen: *Hanziegl* (Hans+Jörgl, de előfordul ez az alakja is), *jūvri* v. ö. magy. Gyuri, *kīari*(*tāχ*) (ufn. kirch(tag), *wīvriŋə* (ufn. würgen), *ivri*(*tāχ*) ~ erch(tag), *mauri* (Marke, kfn. marc), *wēvri* (úfn. Werg, ófn. wērah), *lāri*(*χ*) (Lärche, kfn. lerche, larche, egy *larilha hiányzik) lepedő. — *mūli* (Milch, kfn. milch, milich), *kāli* (Kalk, kfn. kale, ófn. chalch és chalh, illetőleg chalah, melyből fejlődött a közép- és felsőnémetiség kalch-ja). — *foliŋə* (folgen, engedelmeskedni, kfn. volgen), *solixə* ([ein] solcher), *wōli* (welcher ófn. welih, v. ö. PBB. XI. 496.) — *mancher* ~ *manixə*.

Megjegyzés. A 2. pont alatt felhozott példákban nemcsak abban látunk eltérő fejlődést, hogy a svarabhakti hang megvan, hanem abban is, hogy az *r* mint *v* is megvan és hangzik is, hasonlóképen az *l* is: *i*+*l* = *ū* és hangzik is (*mūli*). Hogy mi ennek az oka, azt eddig nem sikerült megállapítanom. Schatz is észreveszi, hogy az *rk*, illetőleg *lk* fejlődésében eltérés mutatkozik és azért ő nyelvjárásuk alapján egy *lkk, illetőleg *rkk kapcsolatot tesz fel; nyelvjárásuk alapján inkább egy *rrk, illetőleg *llk kapcsolatot kellene feltételeznünk, ha ugyan szabad ilyen nyelvjárási sajátyságból olyan messzemenő következtetést vonni.

b) a *be-* praeffixum *e*-je is néha mint *i* marad meg (ófn. bi-): beklagen = *piklāŋ* (*ēv hāt si piklākt*=panaszkodott), bedeuten ~

piteitn, belegen ~ *pilēg* (lovat hágatni), bedanken ~ *pitana*, begehren ~ *pikēn* (kérni, sőt követelni értelemben; csak egyes kifejezésekben maradt meg az ufn.-ben általános: vágyódva kérni: *ea tud ti praud pikēn* = megkéri a menyasszonyt).

c) *i*-t találunk más esetben is, midőn mellékhangsúly esik az illető szótagra: így *miu* (első sz. személyes névmás egy. sz. dat. és több. sz. nom.) hangsúlytalan alakban: *mə*, *tiv* és *tə* — kfn. hanef ~ *haniv*, Zigarre ~ *tsigāri* vagy a személynevek második szótagjában: *wāwi*, *nāni*, *lizi*, *kādi*, *miēdi* (Maria), *rēzi*, *līni* (Karolina), *kīzi* (Gisela), *rōzi* (Rosalia) — *pauli*, *plāzi* (Blasius), *hānzi* (Johann) stb.

III. Különféle hangsúlytalan hangok *a*-vé lettek: *leimat* (Leinwand), *wei-pə*, *evpə*, *prampə*, *nāxpə*, *krāmət* (gruon-mát), hangsúlytalan *da* ~ *tə* (davor ~ *təfav*, daheim ~ *tahām*), *manət*, *hāmət*, *samət* (samát), *aəwət* (arbeit), *klumpət* (mindennemű rozoga jószág), *kšpiətslət*, *kēnət*, *reizət* (kfn. *rīsach* = egy csomó összedarabolt száraz gallj, ág), *inzlət* (unselt, inslit), *kftiglət*, *ksāhat* (hugy), *špāyət* (Spagat), *hāntšə* (kfn. hantschuoch), *umətum* = um und um, *aəmət* (armut), *toktə* (Doctor) vagy átvett szavakban: *rowət* (robot), *tšāwəvkə* (csavargó), *tšizmə* (csizsma), *wundə* (bunda), *miška*, *jōška* (Miska, Jóska). A *-heit* *h*-ja elmarad és az *ei* szintén mint *a* maradt meg: *kranət* (kfn. krankheit), *klēnət* (gelegenheit), *wəwət* (wärheit), *kwanət* (gewonheit), *kniēnət* (genüegenheit).

IV. Hangsúlytalan igeekötők. A *be-*, *ge-*, *ent-*, *emp-*, *er-*, *ver-*, *zer-*, hangsúlytalan igeekötők *e* vocalisa csakis: *er-*, *ver-*, *zer-*, *emp-*ben marad meg mint *a*. — 1. *emp-*, csakis ufn.-ből átvett szavakban fordul elő: *empfehnis*. — 2. *zer-* szintén igen ritkán fordul elő, rendesen *ver* ~ *fə* áll helyette: *zertriben* ~ *fətreim*, *zerteilen* ~ *fətān*, *zerschlagen* ~ *təšlān* és *fəšlān*. — 3. *er-* csakis a vocalis elé tett euphonikus *t*-vel ~ *tə*: *ersēhen* ~ *təšēn*, *ertrenken* ~ *tətreŋə*, *erslāhen* ~ *təšlān*, *erzählen* ~ *tətsōn* stb. [Schatz szerint az *er-* helyett fellépő *tə-* (nála: *dər*) «geschwächt aus durch». Ez a magyarázat nem plausibilis sem hangtani szempontból (a mi a magyarázat főhiánya), sem az értelmet véve, bár az utóbbit hosszas csűrös-csavarás után talán még meg lehetne magyarázni, v. ö. erre vonatkozólag

Kauffmann nézetét (DGr² 65. l.). Schmeller (Bayerisches Wb. I. 532.) *dar* partikulából magyarázza; E. Martin és H. Lienhart (Wtb. der elsässischen Mundart II. 705.) azt hiszik, hogy először csak tagadó mondatokban fejlődött ez az alak a *nit er*-kapcsolatból és később ez elterjedt az állító mondatokban is.] — 4. A *be* csak igen ritkán: dentalis spirans előtt marad meg: beschaffen ~ *pšāfə*, beschrien ~ *pšrei*~, part. perfect. *pšriən* (megigézni, megbabonázni), bestän (bestên) ~ *pšte*~, bestellen ~ *pštön*. — 5. A *ge* ben az *e* nem hangzik, a *g* is csak spiransok, liquidák, nasalis consonansok és *h* előtt hangzik mint *k*: smecken — *kšmēkt*, smirwen (smirn, smörn) — *kšmied*, setzen — *kšētst*, gesund ~ *ksund*, geswister ~ *kšwistə*, varen — *kfaən*, vallen — *kfâın*, gefallen ~ *kfâın*, gewizze ~ *kwiz*, gewalt ~ *kwâd*, laden — *klân*, liden (*lein*) — *klîn*, rennen — *krend*, rîten (*rein*) — *krîn*, rin nen — *krunə*, geringe ~ *kriı̃*, nêhmen — *knamə*, meinen — *kmā~d*, gemeinde ~ *kmā*~, genuoc ~ *knui* (így is: *kmui*), gehoeren ~ *kheən*. Más esetben mindig elmarad: Getreide (ófn. gitragidi) ~ *trād* (rozs), peisn — *pisn*, tsön — *tsöd*, ke~ — *kayə*, kēm — *kēm*, tsanə — *tsā~d* (weinen).*)

IV. Mássalhangzók.

Mielőtt a mássalhangzók történeti fejlődését tárgyalnám (a fonetikai leírásukat már az 1. §. I. és 19. §-ban láttuk) említést kell tennem a nem szervesen fejlődött mássalhangzók-ról és azokról az elváltozásokról, melyek két mássalhangzónak egymással való érintkezésekor (combinatorischer Lautwandel) beállanak.

42. §. A) Nem szervesen fejlődött consonansok: a) *t*, mely szolgálhat hiatus pótlására 1. szókezdő vocalis előtt: ersēhen ~ *tesēı̃*, ainigeln (von Fingern und Zehen vor Frost prickeln) ~ *tānigln*; 2. szóvégén: *teı̃ı̃t*, *nāı̃het* (die Nähe), *seı̃st* ufn. Sense (vagyis nyelvjárásunk — eltérőleg az ufn.-tól a gutturalis elemet megőrizte, v. ö. ófn. se-

---

*) Az ezen §-ban elmondottak és még a 44. §-ban elmondandók után nem tartom szükségesnek nyelvjárásunkban a synkope és apokope jelenségével még külön foglalkozni.

gansa), *traust* draussen, *leixt* (temetés, hulla), *k'ānāpēt* (v. ö. Kanapee, bár lehetséges, sőt valószínű, hogy itt *contaminatio* forog fönn, illetőleg a *pēt* szót tartották a második tagnak); ufn.-tel egyezőleg van parasitikus *t* ebben a szóban: *tēzānt*, úfn. *Dechant*, kfn. *tēchan*, *dēchan*, lat. *decanus*; 3. közbeszúrva; *mēstn* (messen), *k'ēstl* (ufn. Kessel, kfn. kezzel, ófn. *chezzil* és így nem tudom, vajjon jogosan számítom-e a *kēstl*-t ide?), az *nš*, *lš* hangkapcsolat nehezen ejthető ki és azért vagy *t* átmeneti hang fejlődik: *mentš* (kfn. *mensche* = Mädchen, Buhlerin, nyelvjárásunkban azonban a tisztességes leányokat is így nevezik, sőt nincs is más szó erre a fogalomra) vagy svarabhakti vocalis fejlődött a két consonans között: *fâliš* (falsch), — *k'ēstn* (Kirsche), *nīstn* (kfn. *niesen*, ófn. *niosan*), ufn. *niesen*, *wāẏtn* (ufn. *wachen*).

b) *d*, mely rendesen *l* előtt lép fel, ha az *l*-t consonans előzi meg: *hen* (tyúk) diminutiv alakja: *hendl*, *ma* diminutiv alakja: *māndl* (mely egyszersmind minden állatból a himet jelöli), *k'ēvn* diminutiv alakja: *k'endl*, ufn. *Brunn* ~ *prund* (kfn. *brunne*, ófn. *brunno*) diminutiv alakja: *prindl* (a közeli haraszt ~ *havrost*-ban az egyik völgy neve: *prindlkrām* (grab[en]), *plindzln* (verbum frequent. denominale: blind-ből és mindenestre innen van, tehát etymologiailag is odatartozik a *d*, azonban az ufn.: *blinzeln*), *Simon* diminutiv alakja: *Simāndl*, *Anna* dim. alakja: *nāndl*. [Az ufn.-ben újabban használatos: *Näherin* és *Mäher*-től eltérőleg nyelvjárásunk is dentalist tüntet fel, mely azelőtt (és sok helyen most is) az ufn.-ben is általános volt: *nâdērin* és *mâdē*.]*)

c) *r*, ez leggyakrabban hiatus megszüntetésére lép fel; ha szóvégéről elmaradt illetőleg *v*-vá lett, akkor következő szó vocalisa előtt ismét fellép; de nemcsak olyankor fordul elő *r*, hanem sokszor máskor is, mikor nincs etymologiai jogosultsága: *šauri* (nézek), *kēri* (megyek), *trāri* (draeche ich) stb.,

*) Parasitikus *d*-re vonatkozólag v. ö. ufn.-ben: *Mond* vagy magyarba átvett: *ándung* = *Ahnung*, — semmi összefüggésben a nyelvjárásunkbeli *and* szóval (*stūd mō rand* = es schmerzt mich, kfn. *diu ande*). Más természetű a *tsand* (úfn. *Zahn*) *d*-je: ez a tőhöz tartozik, v. ö. ófn. *zand*.

taruns, *i hērat* (ich hätte), *pīri kwēst* (bin gewesen), *i tsārət a-* (ich möcht anziehen) stb. [v. ö. ufn. daraus, in wem worin etc.]

d) *n*, ez nem kevésbé gyakori. Hiatus megszüntetésére lép fel szókezdetén: *impfen* ~ *nimpfə*, *ietweder* = *jeder* ~ *nivdə*, *ast* ~ *näst*, *igel* ~ *nīgl* (*saunigl* = *sündisznó*), *âtem* ~ *nân*, *Anna* ~ *nāni*. Sokkal gyakoribb azonban az *n* a szó végén, hova vagy úgy került, hogy az illető főnév gyönge ragozású volt és így a függő eset *n*-je behatolt a nominativusba, vagy pedig tisztán euphonikus az *n*, vagy pedig az illető főnévnek (különösen gyűjtőfőneveknek) többesszámi alakja lett a közhasználatban általánossá. Egyes főnevek alakja arra enged következtetni, hogy ez az *n* már igen régen ott lehetett a szó végén, mert az előző szótagot záró consonans teljesen olyan fejlődést mutat, mintha az *n* mindig utána következett volna. Kfn. *kride* ~ *krein*, *rēbe+n* ~ *rēm*, *schlite+n* ~ *šlīn*, *kette+n* ~ *k'ēn*, *garbe+n* ~ *kavm*, *hūbe+n* ~ *haum*, *lade+n* ~ *lân*, *stiege+n* ~ *štīey*, *fige+n* ~ *fejy*, *swalwe+n* ~ *šwāim*, *gerwe+n* ~ *kēvm*, *stuote+n* ~ *štūn*, *made+n* ~ *mân*, *schade+n* ~ *šân*, *ruobe+n* ~ *ruim*, *fliege+n* ~ *flīey*, *glaube+n* ~ *klaum*, *kliwe+n* ~ *kleim*, *tolde+n* ~ *tqin*, *sīde+n* ~ *sein*, *salbe+n* ~ *sāim*, *wiege+n* ~ *wīey*, *kalbe+n* ~ *k'āim* (egyéves üsző), *kolbe+n* ~ *k'qim* (Keule), úfn. *Nither+n* ~ *tsīden*, *Buchstabe+n* ~ *puḱštam*, *sole+n* ~ *sqin* — *šwavn*, *nutsn*, *tāšn*, *nāšn*, *āšn*, *pflantsn*, *supm*, *flāšn*, *ripm*, *k'āpm*, *stube+n* ~ *štum*, *schibe+n* ~ *šeim*, *knote+n* ~ *knqin*, *metze* ~ *mētsn*, *lampm*, *lēpsn* (lefze), *wēpsn* (wespe), *putn* (kfn. *butte*, v. ö. *magy. puttony*), *tūbe+n* ~ *taum*, *wantsn*, *kerze+n* ~ *k'ētsn* stb. — Ugyancsak ide valók azok a főnevek, melyekben a szóvégi *n* nines ugyan már meg, de hangsúlytalan *e* hangból lett *a* megmaradása bizonyítja, hogy oda tartozik, különben erre vonatkozólag v. ö. 41. §. I. 2) pontját: *namə*, *samə*, *pfanə*, — *kiwzə*, *pruka*, *tsunə*, *kruka*, *kloka*, *truzə*, *luka*, — *haufa*, *pfeife*, *tsanə*, *sune*, *šwama*, *lākə*, *fləkə* (*feivfləkə* = *langalló*), *proka*, *nuna* stb.;

e) *h* igen ritkán fordul elő, egy-két esetben szókezdő vocalis előtt: *iezuə* (iezent) ~ *hietst*, *Uhlane* ~ *hulānə* [*hotə*, eredeti *atten* (agri curiæ) 1064-ben fordul elő; ófn. *atta*(?)]. Ufn.-től eltérőleg *h* van a *neiχ* (kfn. *niuwe*, *niu*, ófn. *niuwi*) és *rāχ* (ófn. és kfn. *rô*, *rāwer*) szavakban, hol a gutturalis spirans lát-szólag labialis spirans helyébe lépett. Szabályszerű fejlődést

nyelvjárásunkban az ufn.-től eltérőleg a *šieṣ* szó, illetőleg *šeiṣ*, kfn. *schiuhe* (ufn. *scheu*), mely mindkettő egy *ófn. *scioh* töre meg vissza (v. ö. angasz. *sceóh*).

f) Ide tartozik még az euphemismus, vagyis az a jelenség, hogy a köznép egyes, rendesen istentiszteletnél használatos szavakat, hogy őket mindennapi használat által ne profanizálja, hangváltoztatással és pedig teljesen önkényes hangváltoztatással használja (különösen káromkodásnál) elferdíti őket: Sakrament ~ *sāprament*, *sākrawâd*, *sākrəlot*, — Kruzifix ~ *krutsitiṣkn*, — Nagl szerint «Anspielung auf die Kuruzen»; azt hiszem, hogy nagyon kevés közük van ehhez a kifejezéshez a kuruczoknak, ez is csak olyan elferdítés, mint *krutsiseitn*, *krutsifuks* stb. alakok, hol tehát az egész második tagot igyekeztek más szóval helyettesíteni. — Herrgott ~ *hārākot* (*na~ā māl*), így is: *hārəkotfiks* (mely már contaminált alak). — Teufel ~ *teiksl* stb.

43. §. B) Diminutiv képzők alakjai. Minthogy nyelvjárásunk egyes diminutiv alakjainál az a lehetőség sincs kizárva, hogy csak látszólag vannak ellátva diminutiv képzővel, tényleg azonban az *l* nem más mint dissimilatio folytán *n*-ből lett hang, azért itt fogok tüzetesebben szólni általában a diminutiv alakokról.

Nyelvjárásunkban a diminutiv képző *-l*, *-el*, mely utóbbi *-əl* alakban a kedveskedési alak (Koseform) képzésére szolgál, pl. *tēz iz ā klā~z hāizl* — *tēz iz mei~ klā~z hāizəl* (ez az én kis házikóm) — *pišl* — *pišəl* (ófn. *bizzo*, kfn. *bizze*), *prēzl* — *prēzəl* (morzsányi), *tišl* — *tišəl*, *lāmpl* — *lāmpəl*, *k'āibl* — *k'āiwəl* stb.

Nyelvjárásunkban igen sok az *-l*-re végződő főnév, melyek azonban nem diminutiv alakok; így semmiesetre sem diminutiv alakok az *-l* deverbális (frequentativ) képzővel képzettek: *təs wāxtl* (*wachtēn*), *tə trišl* (*drēscan*), *tə lēfl* (*laffen*), *tə šlisl* (*sliozan*), *tə sēsl* (*sitan*), *tī flāgl* (*fliogan*), *tī šauwl* (*scioban*), *təs šāl* (*sceidan*), *tə tēkl* (*decken*), *tə riwšl* (*ruozzen* = *die Erde aufwühlen*) stb. Vannak azonban denominalis képzések is: *təs ksindl* (kfn. *gesindelin* — *gesinde*), *tīpfł* (kfn. *tupflin* — *topfe* = *Punkt*), *təs tutl* (kfn. *tüttel*, *tübel*, *tütelīn* — ófn. *tutta* = *Brust*); némelyeknek alapszava, melyből képződtek, most már ismeretlen: *tə rāpfł*

(ófn. apful), *tə vogl* (ófn. vogal, gót fugls), *tə k'ēgl* (ófn. kegil), *tə himl* (ófn. himil, gót himins), *tə šimpl* (penész, ófn. *scimbal, meg van ebben: scimbaldas = schimmelig), *təs kipl*, *ti tistl* (ófn. distila), *ti kăpl* (ófn. gabala), *tə k'ăxl* (ófn. kachala = irdenes Gefäss), *təs maul* (kfn. mûl egy *mû gyökérből, mely meg van az ufn. Mund-ban), *ti sixl* (ófn. sihbila); ide tartozik aztán sok idegen szó, melyek szintén ilyen alakot nyertek: *tə rengl* (ófn. engil, lat. angelus), *tə rēzl* (ófn. esil), *tə flēgl* (goromba ember, ófn. flegil), *ti mandl* (mandula, ófn. mandala), *tə mandl* (ófn. mantal), *tə šaml* (ófn. scamal), *təs šindl* (ófn. scintila), *tə špiegl* (ófn. spiegel), *ti tawl* (ófn. tabala, tavala), *tə teiwl* (ófn. tiuval), *təs tsiegl* (ófn. ziagal), *ti šâxtl* (kfn. schachtel, olasz scatula), *təs tsēl* (kfn. zetele), *ti avegl* (ófn. orgala), *ti tvel̥taum* (ófn. turtil-tûba) stb.

Csak látszólag van *l* suffixum a wurzel ~ *wur̥tsl* szóban Wilmanns szerint (DGr. II. 208. §. Anm. 2.): szerinte az ófn. wurzala, mint azt angasz. wurt-walu mutatja, összetett szó (?). Nyelvjárásunkban meg van a *wur̥tsn* (vastag gyökér) alapszó, miért ne lehetne egyszerű származék szó: *wur̥tsl* (vékony gyökér) ?!, v. ö. úfn. Gewürze.

Ha végignézzünk a denominalis képzéseken és keressük, vajjon diminutiv alakok-e, azt látjuk, hogy a diminutiv alakok jellemző sajátysága, t. i. hogy semleges neműek, többnél nincs meg; a mi pedig a jelentésöket illeti, erre vonatkozólag Wilmanns azt mondja: «An und für sich sind die *l* Ableitungen keine Deminutiva, aber aus dem allgemeinen Begriff der Abhängigkeit und Zugehörigkeit konnte sich leicht der des Unselbständigen und Kleinen entwickeln, so dass sie geeignet waren, Deminutiva zu bezeichnen» (DGr. 212. §). Azonkívül vannak olyanok is, melyekben a diminutiv alakok harmadik jellemző sajátysága, t. i. az umlaut nincs meg, hogy ennek daczára az *-l* az illetőkben diminutiv képző-e, erre vonatkozólag eltérnek a nézetek. Schmeller alapvető munkájában azt állítja, hogy ezek nem diminutiv alakok, hanem az *-l* a függő esetek *n*-jéből (esetleg dissimilatio folytán) keletkezett, pl. gót himins ~ *himel*, lat. asinus ~ *ēsl*. Schmeller ezt a nézetét a bajor grammatikájába is fölvette, de később megváltoztatta. Gondolt Schmeller arra is, hogy az ilyen szavakban levő *-l* folytatása volna a régi *-ila*, *-ilo*, *-ula* képzőnek, melynek nem

volt mindig diminutiv jelentése; de erre vonatkozólag Schmeller is azt mondja: «— wir wollen es problematisch annehmen.» Dr. Hans W. Nagl (Da Roanad 423. l. A) 2.) azt állítja, hogy igenis diminutiv alakok. Legújabb időkben Schwäbl ezzel foglalkozva a középútat választja: megengedi, hogy *n*-ből is fejlődhetett *l* (organum > orgel), de azt hiszi, hogy: «— wa(d)l wird wegen seines sächlichen Geschlechtes wohl diminutiv sein, wie auch: *hakl* (kleine Hacke).»

Nyelvjárásunkban előforduló eseteket vizsgálva, azt gondolom, hogy a személynevek tényleg eredetileg diminutiv alakok voltak, idővel azonban a használat annyira általánossá vált, hogy nem érezték többé diminutiv alaknak és jelentése szerint him-, illetőleg nőnemű lett: *tə frāntsl*, *tə wāstl* (Sebastian), *tə mātīl* (bár ennek *l*-je *n*-ből való fejlődés is lehetne: Martin), *tə nāstl* (Ignaz), umlaut nélkül: *tə jākl*, *tə māstl* (Mathias), — *ti krēl*, *ti wāwəl* (Barbara), *ti mīetl* (Maria) stb. Ide tartozik *tə re-l* (nagyatya) és *ti ā-l* (nagyanya), melyek jelentésük szerint is diminutiv alakoknak minősíthetők (az ősök közt a legfiatalabb, legkisebb). Ellenben a tárgynevek közül mindenesetre van több, a melynek *l*-je nem diminutiv képző, hanem — esetleg — *n*-ből fejlődött; pl. *ti wāl* (Schwäbl szerint: das), melynek *l*-je valószínűleg többesszámi *n*-ből fejlődött és később a többesszámú alakot használták egyesszám gyanánt is (mire gyűjtőfőneveknél gyakran van eset), *tə kāmpl* (ófn. chamb., angasz. comb), *ti kōl* (Patin), *ti kuzl*, *ti lumpł* (ufn. der Lummel, kfn. lumbel, lat. lumbulus; nyelvjárásunkban annyi mint ufn. die Lunge.*)

44. §. C) Mássalhangzók elváltozása. (Kombinatorikus hangváltozás.) Nem említve azt az általánosan érvényesülő szabályszerűséget, hogy media rákövetkező tenuis előtt megfelelő tenuisszá lesz (*i kib* — *tu kipt* — *ev kipt*, *i slāx* — *tu slākst* — *ev slākt*), fontosak a következő változások:

*) Gradl említi, hogy szóközépi *n* is változik át *l*-lé: *aislbón* (Eisenbahn) vagy egy helység neve: *Tserlaši* — Tschernoschum. Nálunk is fordul elő *nūl* (Nudel), de igéje: *lūln* (ujját szopni). Gradl szerint ő náluk még a főnevet is így használják: *lu^l*.

a) $nw - nm > m$. Leinwand (lin-wát) $\sim$ leimat, wenn wir $\sim$ wema [Igék után tehát wir-ből mindig: $m\grave{a}$ lesz ezen hangtörvény szerint és innen van, hogy aztán, mikor nem is előzi meg valamely n -re végződő szó és hangsúlyos, szintén az m -es alak van használatban, mely aztán teljesen általánossá vált: $m\grave{u}$ és $m\grave{a}$], wenn man $\sim$ wama, unmöglich $\sim$ ummögli stb.

b) 1. $ng, nk, gn > \eta$. Finger $\sim$ fi η e, länger $\sim$ le η a, eng $\sim$ e η , Geschenk $\sim$ kš η e, Gehenk $\sim$ k η e η , Gegner $\sim$ k η e η a, regnen $\sim$ r η e η a, segnen $\sim$ s η e η a;

2. $g(e)n < \eta$. eigenes $\sim$ ā η s, jagen $\sim$ jā η , Wagen $\sim$ wā η , regen $\sim$ r η e η , kfn. gige + $n \sim$ kei η , segen $\sim$ s η e η . Ezekben az n metathesis folytán a g mellé került, vele b) 1. szerint η -t képez, a szótag nyílt lesz és így az e elmarad. Ha azonban ezekből tovább igéket képezünk -en végzettel, akkor azokban az e ismét szabály szerint fellép mint ∂ pl. seg(e)nen $\sim$ s η e η a, reg(e)nen $\sim$ r η e η a, wag(en)en $\sim$ w η e η a, geig(en)en $\sim$ kei η a (pleonastikus -en-re valának: peini η a egy *peinig(en)en-ből vagy az úfn.-ben: rech(en)en).

Megjegyzés. Ez a metathesis már ősrégi; a $gn > ng$ -változásra az agsz. és ószász nyelvből s különböző német nyelvjárásokból több példát említ Brugmann, *Grundriss* I² 991. §. és *Kurze vergl. Gramm.* 341. §. Hans Sachs-nál is igen gyakori ez a hangtani jelenség.

Nyelvjárásunk egyes szavai még a régi alakot tüntetik fel (mellékhangsúlyos e helyett i van): kâli η (ufn. Galgen, kfn. galge), ma η ri η (úfn. Morgen, kfn. morgen, v. ö. angol morning), pâli η (úfn. Ball, kfn. bal, balle, ófn. ballo — balla = labda; pâli η kâtsl «barka» [(?) Iszkaszentgyörgy községet az isztimériek sendi η ri η -nek mondják; az ufn. Rosmarin (lat. rosmarinus) $\sim$ rozmari η , v. ö. magy. rozmaring.]

c) 1. $\partial(e)n > m$. leben $\sim$ lēm, haben $\sim$ ham, erben $\sim$ iēm, scheiben $\sim$ šeim, schaben $\sim$ šâm.*)

2. $w(e)n > m$. klīwe(n) $\sim$ kleim (úfn. Kleie), blaw $\sim$ plâb, verb. denom. plām (ófn. bliuwan; mosáskor fehér ruhát kékíteni),

*) $b(e)n > m$ nincs befolyással a megelőző a -féle, illetőleg o -féle hangra fonetikai szempontból: abend $\sim$ āmt — amt $\sim$ amt (hivatal).

selwen (selben) $\sim$ *sæm*, gerwe(n) $\sim$ *kęm*, spiwen $\sim$ *špeim*, sniwen $\sim$ *šneim* stb.

Megjegyzés. Más bajor-osztrák nyelvjárásokban még nem történt meg a teljes assimilatio; a *b*, illetőleg a vele váltakozó *w* csak mint redukált hang jelenik meg. bár egyes esetekben itt is már beállott a teljes assimilatio; így Lessiak felemlíti a *sime* (7) alakot, csak az a sajátyszerű, hogy ebben a szóban mindenhol — tekintet nélkül a következő hangra — *m* fordul elő: *simtsen* (17), *simtsek* (70)-ben, mi arra enged következtetni, hogy talán úgy vették át ezt a szót valamely közeli assimiláló nyelvjárásból; nyelvjárásunkban ugyanis, mihelyt nincs meg a *b(e)n*, illetőleg *w(e)n* hangkapcsolat, assimilatio sincs: *siptse*~, *šneipt*, *ęz špeipts* — *sę špeim*.*)

d) *d(e)n*, *t(e)n* $>$ *n*. *liden* $\sim$ *lein*, *sniden* $\sim$ *šnein*, *werden* $\sim$ *węwn*, *fąpiwn*, *juden* $\sim$ *jūn*, *Dukaten* $\sim$ *tukān*, *treten* $\sim$ *tręn*, *made(n)* $\sim$ *mān* (ufn. *Made*, *Wurm*), *reden* $\sim$ *ręn*, *baden* $\sim$ *pān*, *átem-ből áten* $\sim$ *nān*, *faden* $\sim$ *fān*, *schade(n)* $\sim$ *šān* (adjectivum: *šād*, ige: *šānō* *schadenen-ből), *rāten* $\sim$ *rān*, *brāten* $\sim$ *prān*, *lade(n)* $\sim$ *lān* (de: *tišlād* = asztal fiókja).

Geminált *tt* (germ. *þþ* [?]) *n* előtt megmaradt mint *t*: *lātn* (kfn. *latte*), *mętn* (úfn. *Mette*, ófn. *mettina*, összerántott alak lat. *matutina*-ból; a karácsonyi éjféli misét nevezik így), *hitn* (kfn. *hütte*), *ti fętn* (a zsiradék, alnémet: *fett*, ófn. *feizžit*), *pętn* (v. ö. 27. §. *e*), *wętn* (kfn. *wetten*).**)

e) *t(e)l*, *d(e)l* $>$ *l*. ófn. *būtil* (ufn. *Beutel*) $\sim$ *peil*, *tūlsāk* (magy. *duda*, *ā sāk*, *tęw wāz tuln tųd* $\sim$ *zsák*, a mely dudál), *ti tūl* (ufn. *Tülle*), *Scheitel* (ófn. *sceitila*, kfn. *scheitele* = oberste

*) A *spiwen* és *sniwen* igék *w*-je nem *b*-vel váltakozva előforduló *w*, hanem egy gutturalis elemmel kapcsolatban fordult elő; *sniwen* egy *snegwan alakra megy vissza; a gutturalis elem meg is van, pl. lat. *nix* (*nivis*), horvát: *sneg* stb. alakokban; a *spiwen*-nel összefügg ufn. *Speichel*. Nyelvjárásunkban azonban ugyanazon hangtani törvénynek vannak alávetve mint más *w*.

**) Itt is rögtön észrevehető, hogy az *n* nem közvetlenül, hanem synkope folytán került a vocalis után, különben *a*-féle hang nem lehetne *ā*, azonkívül az is elárulja ezt, hogy jöllehet a legtöbb ilyen szó egytagú, mégis sohasem marad el az *n*, sem pedig nasalizálódást nem okoz.

Kopfstelle, an welcher sich die Haare scheiden) $\sim$ *šāl*, kfn. schit (ófn. scit), diminutivuma: *šeil* (*hqits*), schedel $\sim$ *šēl*, nadel $\sim$ *nāl*, kitel $\sim$ *k'īl* (szoknya), stadel $\sim$ *štāl* (de: stal $\sim$ *štāl*), sateler $\sim$ *sāl*, knode diminutivuma: *knēl*, adler $\sim$ *āl*.

Ha a dentalis előtt valami consonans kiesett, akkor megmarad: *twtltaum* (Turteltaube), *ēpfəšpātīl* (spalten = szarításra készített almaszeletek), *Pōtl* (Leopold diminutivuma), *pātīmāi* (*mavk*) Bertalan(i vásár).

f) *p(e)n > pm.* kappe(n) $\sim$ *k'āpm*, rippe(n) $\sim$ *ripm*, suppe(n) $\sim$ *supm*, lampe(n) $\sim$ *lampm*, slampe(n) $\sim$ *šlampm* stb.

Különben általános szabály, hogy nasalis consonans gutturalis consonans közelében gutturalis szinezetet nyer, labialis szomszédságában bilabialis alakjában lép fel [v. ö. Augen-blick > *aunplik*-ből *aumplikli*(χ) = plötzlich].

45. §. D) A mássalhangzók történeti fejlődése. Folyékony mássalhangzók (liquidæ). 1. *l*. a) vocalisok után álló *l*-t illetőleg v. ö. 21. §. II. Minden más esetben kfn. *l* megmarad és pedig b) szó kezdetén, mint uvularis *l*. *lēfl* (nomen deverbale ebből elvonás utján: *lēfə*, koseform: *lēfal*), lembelín $\sim$ *lāmpl*, *lāsn*, *lōm*, *lēbendi* stb.; c) máskor nem marad meg neki a tiszta *l* ejtése, hanem a nyelv hegyének hátrafelé való gömbölyítésével képződik, v. ö. a 43. §.-ban felhozott nagyszámú példákat.

2. Kfn. *r* nyjokban — kivéve vocalisok után — mint alveolaris *r* maradt meg: *rān* $\sim$ *ra* (schlank, sovány állatokról mondják), *reden* $\sim$ *rēn*, *treten* $\sim$ *trēn*. Hangsúlyos és hangsúlytalan vocalisok után álló *r*-re vonatkozólag v. ö. 21. §. I. pontot. — A -rer végű szavakban az *e* a 41. §. I. b) szerint megmarad mint *ə*, a szótagzáró *r* elmarad és az *ə* előtti *r* bizonyos nyomatékkal ejtetik ki: *tunrə* (Donnerer-ből; ufn. Donner), *lēdrə* (börkereskedő) stb.*)

*) Szókezdő *r* elmarad ebben a szóban: *āvrādi* (hajnali mise, nagy. rorate; ennek azonban semmi physiologiai oka nincs, esetleg rosszul hallották a szót, vagy az orate hatása alatt fejlődött az *āvrādi* alak. Érdekes a pluralisa: *āvrādiŋə* (mi azonban ritkán fordul elő).

46. §. Orrhangú mássalhangzók (nasales). Láttuk már a 18. §-ban, hogy egytagú szavak végéről az *n* (egy esetben az *m* is) elmarad és az előtte álló vocalis nazalizálódást szenved, többtagú szavak végéről elmarad az *n*, ha az előző szótagot, nasalis, gutturalis vagy *f* zárja be 41. §. I. b) 2; láttuk azonkívül, hogy milyen változáson mennek keresztül a nasalisok labialisok, gutturalisok és egymás szomszédságában a 44. §-ban és hogy milyen gyakran lép fel különböző okokból az egyes számú nom.-ban az *n* a 42. §. d) pontjában.

Még meg kell említenem, hogy szóvégi *m*-ből néha *n* lesz. — *bësem* ~ *pëzn*, *wasem* ~ *wâzn*, *buosem* ~ *puizn*, a *vadem*, *atem*, *bodem*-ben az *m* először *n*-né lett és ekkor a 44. §. d) pontja szerint: *făn*, *nân*, *pôn*, *balsam* (lat. *balsamum*, magy. *balzsam*) ~ *pâizn*, *turm* ~ *tuēn*. Hasonlóképen *n*-né lesz a dativusbeli *m* rag: a határozott articulushoz: *dem* ~ *(te)n*, illetőleg: *(i)n*, vagy a melléknevek erős ejtegetésében: *kūdn* *fâda* = gutem Vater, vagy a *wer-was* pronomen dativusában: *wem* ~ *wen*. — Viszont *n* lesz *m*-mé ezekben: *vrônlichnam* ~ *framleixnam* (*s tâx*) úrnapija, úfn. *Pinsel* (kfn. *pensel*, kl. *penicillus*) ~ *pemzl*, *senft* ~ *semft* (csak mint tulajdonnevet ismerem), *fünf* (ófn. *funf*, kfn. *vünf*, úfn. *fünf*) így is *fimv* (*ü* ~ *i*). — Kimaradt az *n* ebben: *Fitsens* (Vinzenz), viszont közbe van szúrva ebben: *primints* (Primiz). — Minden más esetben kfn. *n* és *m* nyelvjárásunkban is megmarad: *nôt* ~ *nâd*, *nîdec* ~ *neidi*, *mât* ~ *mâd* (rend, lekaszált gabona), *mer* ~ *mîx* (Meer, lat. *mare*) stb.

47. §. Ajakhangú mássalhangzók (labiales). 1. a) b. Ez gyakran változik *w*-vel és néha *b*-s, néha a *w*-s alak vált közhasználatúvá, de legtöbbszörre mindkét alak előfordul: *awbat* — *awwat*, *ăbă* — *ăwă*, *lăbă* — *lăwă*, *eibiš* — *eiwiš* (kfn. *eibisch*, lat. *ibiscum*), *weiznbuēk* — *weiznwuēk* (Weissenburg), *k'ăbal* — *k'ăwal*, *šôbă* — *šôwă* (Heuschober, boglya), *hâbă* — *hâwă* (hafer), *krâbă* — *krâwă* pl. ebben a tulajdonnévben: *Križskráwă* (griez ~ *križ* eredetileg kőport jelentett), *sûbă* — *sûwă* (silber), *îbă* — *îwă* (über), *saubă* — *sauwă* (rein), *liēbă* — *liēwă*, *šnăbl* — *šnăwl*, *ribizl* — *riwizl* (magy. *ribizli*, *ribiszke*).

A *w*-vel való alak vált általánossá a következőkben: *tsiwēm* (Zibeben), *tăwăk* (Tabak), *hēwămin* (Hebamme), *ruwēt* (Rupert,

esetleg Róbert [?]), *wāwal* (dim. Barbara), *wāstl* (dim. Sebastian). Hasonlóképen *w* van idegen (magyar) szavakbeli *b* helyett: burok ~ *wuruk* (egy közeli hegy-völgy neve), Bodaik ~ *wudēk*, bojtár (bujtár) ~ *wūtār*, béres ~ *wīvriš*, robot ~ *rowet*, bika ~ *wika*, baglyas-hegy ~ *wāglāšpēvri* stb.

Ennek ellenkezője van meg, t. i. *w* helyett *b*-t találunk ezekben: *graw* ~ *krāb*, *blaw* ~ *plāb*, *law* ~ *lāb* (pl. *ālābln* = langyos vízzel mosogatni), *velwer* ~ *fæba*, *mar(w)* (gen. *marwes*) ~ *mawb*, *gelw* ~ *kæb*, kfn. *karw(er)* ~ *hārb*, *špiwen* és *sniwen* alakjaiban is *w* helyett *b* illetőleg *p* lép fel: *tu špeipst*, *s šneipt* stb.,*) ellenben kimaradt a *w* ebben: *strouwe* ~ *štrāi*, ófn. *houwi*, kfn. *hōuwe* ~ *hei*, *krōuwel* ~ *krālā* (pl. *mist krālā*).

b) Szókezdő *b* nyelvjárásunkban *p*: *backe* ~ *pākā* — *pīvzl*, *parhāpāt*, *pintā*, *plits*, *prust*, *pudā* (butyrum), *plind*. — Szóvégi *b*, ha kombinatorikus hangváltozás nincs, megmarad: *kwōb* (ge-wölbe), *lāb* (*prād*). *k'awb*, *krāb* stb. — *l* előtt *b* helyett *p* fordul elő: *lunpl*, *k'āmpl*, *nēpl*, *nāpl*, *kāpl*, *tipl*, *hāpl* (ennek *b*-je különben a rákövetkező *t* [houbet] miatt is már *p*-vé lehetett), *šimpl*, *k'āpl* (dim. *k'āpm*-ból).

c) Szóközépi *b*-nek is *p* felel meg e szóban: *lēpsn* (kfn. *lebse*). Bizonyára a *s* tette zöngétlenné a *b*-t.

d) *b* teljesen elmarad szó végén a következőkben: *ab* *præfixumban*, *ab-rūmen* ~ *ārāmā* (ebéd után asztalt rendbehozni), *abe-brēchen* ~ *āprēžā* — *āslōj*, *wip* (később: *wiber*) ~ *wei* (de plur. *weibā* (*weiwā*) diminutiv alakja: *weibāl* (*weiwāl*)), *buobe* ~ *pui* (plur. *puimā* [*buoben-en-ből], diminutiv alakja: *pīvbal* (*pīvwāl*)), *bibhan* (Truthahn) ~ *pī ha* (tupīha = magyarban: tepulyka, ha valaki igen mérges), *halbwirt* ~ *hāwīrt* (a ki a tanyának egyik felét bírja; félhelyes gazda), *der selbe* ~ *tā sēli* (de, ha *n* van utánna, akkor a *b* vele *m*-mé lett: *selben tag* ~ *sēm tāž* így is: *sēntāž*). — A *haben* ~ *ham* ragozásában: *i hāb* vagy *ib*, *tu hāst* v. *tust*, *ēv hād* v. *ēvd*, *mīv ham* v. *mīvm*, *ēz hāts*, *sē ham* v. *sēm* és a *geben* ~ *kēm* ragozásában: *i kī(b)*, *tu kist*, *ēv kit*, *mīv kēm*, *ēz kēts*, *sē kēm*.**)

*) *krāwāt* az úfn. Kroat alaktól eltérőleg nyjk. a régiesebb alakot őrizte meg *w*-vel.

**) Eltérő hangfejlődés van ezekben: *Spinnewebe* (kfn.

2. Kfn. *p*, mely rendszeren geminált labialisból keletkezett (v. ö. Kauffmann, Schwäb. Ma. 145. §.) nyjk.-ban is megmarad: *wampm*, *šopm*, *supm*, *štopm* (kfn. stoppen), *tsäpln*, *ripm*, *kipl* (Gipfel v. ö. Kuppe), *knēpəl* = boka (v. ö. kfn. knübel).

3. Kfn. *ph*-nek nyelvjárásunkban, mint az úfn.-ben, *pf* affricata felel meg: *phaffe* ~ *pfäff*, *phanne(n)* ~ *pfanə* (vulg. lat. panna, lat. patina), *phlanze* ~ *pflantsn*, *phluoc* ~ *pflu*, *kroph* ~ *kropf* (az állatoknál: bögy, az embereknél paizsporecz), *phnurren* ~ *pfnyren* (= brummen).*)

Idegen szavakbeli *v* nyjk.-ban *w*, pl. *mānēwə*, *wāgəbund*, *puwə*.

48. §. Foghangú mássalhangzók (dentales). I. Explosivæ. *d. a*) Szókezdő *d* nyelvjárásunkban kivétel nélkül *t*, dá ~ *tâ*, *drī* ~ *trei*, *drum* ~ *trum* (Endstück, Stück), *dachen* ~ *tēkə*, *dornec* ~ *tavni*. — *b*) Ósgermán *nd* hangcsoport nyjk.-ban is megmarad: *wundə*, *hundət*, *ksindl* (gesinde = szedett-vedett népesség értelemben), *sindiŋə*, *hand*, *kwand* (csak ezt használják ruha fogalomra, *kleid* ~ *klād* úri női ruha értelemben), *k'ind*, *šand*, *pfund* (ófn. pfunt), *land* (ófn. lant), *šindl* (ófn. scintula), *prindl*, *sind*, *hund*, *ksund*, *sand*, *kšwind*, *findn*, *šindn* stb. Kivételesen *nt(e)r* hangcsoportban megmarad: *muntə*, *wintə*, *untə*, *šintə*, *pintə* és néha *nt(e)n* helyzetben is: *flintn*, *rintn* (kéreg), *lintn-pām* (hársfa, de: lind).

Megjegyzés. *nt* helyett *nd*-t már Notkernél találunk, azonban *winter* nála is *winter*-nek van írva (Dr. Petz: Grimm törvénye 73. l.), minek okát Lessiak (Ma. v. P. 104. §.) abban látja, hogy ennek, valamint *munter*-nek eredetileg geminált dentalis tenuis volt. Lessiak az ő nyelvjárásukban az esetek nagy többsége alapján a germ. *nd* megfelelőjének az *nt*-t tartja, bár ő is sok példát idéz, melyekben *nd* felel meg; nyelvjárásunkban azonban a fönnebb említett néhány eseten kívül alig van több, hol *nt* felelne meg. — Schatz tekintettel arra, hogy germ. *nþ*, melyből *nd* fejlődhetett volna, nem volt (? indg. *sénto* > *sinþa* stb.), csak *nd*, a megoldást nyílt kérdésnek hagyja.

spinneweppe) ~ *špinəwētn*; Herbst (kfn. herbest, ófn. herbist) ~ *hēkst*.

*) Úfn. Fahne (kfn. vane) ~ *tə pfa*, úfn. Ferse (kfn. vörsen) ~ *tə pfeʊsə*, die Föhre (kfn. vorhe) ~ *tə pfeʊrə*, fretten (kfn. vrat adv.-ból) ~ *pfrētn*. — Teljesen eltérőleg: Advent ~ *āpfend*.

c) Szóvégi *d* megmarad *d*-nek: wild ~ *wūd*, wald ~ *wāḏ*, schuld ~ *šūḏ*, snide ~ *šneid*, geråde ~ *krād*, leide ~ *lād*, rede ~ *rēd*, bade ~ *pād*, müede ~ *mīḏ*, wird ~ *wīḏ* stb. de: bild ~ *pūt* (pl. *weipspūt*, rendes használatban diminutiv alakban: *pūtl*).

d) Szóvégi *d* elmarad ebben: *sān* plur. 3. sz. (kfn. sint, úfn. sind). Ezt tekintettel a vocalisra, conjunctivusbeli alaknak is minősíthetjük, mely nyelvjárásunkban mindig összeesik az indicativusszal. Ha azonban tisztán csak a consonanst vesszük tekintetbe, úgy is magyarázhatjuk, hogy itt kiegyenlítődés állt be: kfn. több. 1. sz. wir *sīn*, 3. sz. si sint, az úfn.-ben a 3. sz. hatása alatt került az elsőbe is a dentalis, nyelvjárásunkban épen megfordítva, az első hatása alatt maradt el a 3. sz.-ben a dentalis; ez esetben a *sīn* ~ *sein* > *san* alakot továbbfejlődésnek kell minősítenünk (breit ~ *prād*).

Szókezdő *d* elmarad a határozott articulusból a nom. semleges nemben és a függő esetekben kivéve nőnemű accusativust, több. nom. és acc. t. — úfn. desto ~ *tēstə* és (igen gyakran) *ēstə*.

2. t. a) szó elején mindig megmarad: tüsent ~ *tauznd*, toter (tuter) ~ *tūda* (úfn. Dotter), tübel ~ *tipl*, töt ~ *tād*, toeten ~ *tētn*, tasche ~ *tāšn*, trache (drache) ~ *trāḡ* (papírsárkány, úfn. Drache) — vagy az affricataban: zünden ~ *tsindn*, zucker ~ *tsukə*, zutzel ~ *tsutsl* (Sauglappen).

b) Szó végén *d*-vé lesz, ha csak nem áll *v* után, mikor is megmarad *t*-nek, kivéve az igék egy. sz. 3. személyét, hol *d*. — smitte ~ *šmīd*, sôt ~ *sūd* (das Wallen, Sieden), staete ~ *štād*, strit ~ *štreid*, mēt (mēte) ~ *mēd*, nôt ~ *nād*, vart ~ *favt* (utazás, de: *ev favd* = ő utazik), wert ~ *wēvt*, erde ~ *ēvt* (de: *ev hevd* = er hörte), geburt ~ *kēpūvt* (de: *ev pfūḡvd* = er brummt), wirt ~ *wīvt* (de: *ev fīvd* = er führt) stb. — Zöngétlen consonans megelőzte *t* (*ft*, *st*, *št*, *tk*, *kt*, *pt*, *tt*) megmarad: *wīḡtsāft*, *krāft*, *ev kreift*, *tu hāst*, *māstə*, *kāst*, *kwēst* (gewesen), *wīḡst* (Würste), *andəšt* (anders), *ev nākt* (er nagt), *ev kukt* (er guckt, schaut), *leiḡt*, *klāxtə*, matt (-ttes) ~ *māt*, schütt ~ *šit* (*k'amə* = granarium).

b) Szóközépi *t* is gyakran (különösen *a* előtt vagyis midőn a második szótag hangsúlytalan) *d*-vé lesz: *fādə*, *mūḡdə*, *fūḡdə*

(futter), *lědanej* (litanei), *Pěda*, *pědesü* (petersil), *šěda* (kfn. schitere), *fěda* (vetter), *sōda*.*)

d) Szóvégi *t* néha elmarad: *mauk*, *prēdi*, *er rīz* (er ist = ő van, de: *er rist* = er isst = ő eszik), *erpa* (erdbeere).**)

II. Spirantes. A dentalis spiransokra vonatkozólag megjegyzendő, hogy *st* és *sp* nemcsak szó kezdetén, hanem néha szóközépen is *št*-vé illetőleg *šp*-vé válnak. Hogy mikor válik *št*-illetőleg *šp*-vé, megállapítani nem tudom; nem lehet mondani, hogy pl. bizonyos hangkapcsolatban válik *š*-sé, mert: *fīest* (Fürst) és *wīest* (Würste), — *wispām* (kfn. wisboun = nyomó rúd a gabonás vagy szénás szekéren) és: *wīspān* (úfn. wispeln = flüstern, ófn. hwispalēn, kfn. wispelen) ostort suhogtatni; legföljebb azt lehetne mondani, hogy ez a hangváltozás legtöbbször *rs*, *rst* hangkapcsolatban áll be: *eršt* (erst), *pīēštn* (bürsten), *kēštn* (gerste), *k'ēštn* (kirsche), *k'īēštna* (kürschner, mint tulajdonnév fordul elő), *tūēšt* (durst), *pēšta* (borsten), *pfēšša* (phersich, úfn. Pfirsich), *kastelle* ~ *k'āštān*, *fēšpa* (vesper) csakis ezen összetételben fordul elő: *fēšpa*-mandl = pluviale, *k'āšpa*, *muškātl* (kfn. muscāt, muschāt, lat. muscata), *knošpm* (knospe), néha *s* maga is — úfn.-től eltérőleg — nyelvjárásunkban *š*-nek hangzik: kfn. rüzzel, rüezel ~ *rīšl*, droschel (troschel, trostel) ~ *trišl* (eredetibb *u* hangnak uimlautja ~ *i*), *amšl* (úfn. Amsel, ófn. amsala, Heyne szerint: ungewisser Herkunft), *pēša* (Person, így is: *pēšur*, de ez ritkábban fordul elő).

*) Schwäbl úgy tünteti fel a dolgot, hogy az a hang, mit én *d*-vel (vagy *p* helyett *b*-vel) jeleztem, nem media, hanem tenuis, csak leniter ejtik; azért az ő transcriptiója szerint úfn. Mutter ~ *Muətə*, mit én *muidə*-nak írok. Schwäbl ezen írásmóddal is azon — nézete szerint — általában elterjedt téves nézettel akar szembeszállani, hogy a lágy (lenis) *d*-vel szemben a *t*-nek mindig fortisnak kellene lenni. — Nyelvjárásunkban a *d*-nek (illetőleg *b*-nek) határozottan media ejtése van, csak hogy zöngétlen, de azért tenuisnak semmiesetre sem lehet minősíteni, még leniter ejtett tenuisnak sem (v. ö. Luick: Deutsche Lautlehre V. 1. és 27. l.).

*) Ha *iz* (van) után *š*-sel kezdődő szó jön, akkor assimilatio áll be az *š* javára: *išša* ~ *kurd* = ist schon gut, *iššād* = ist Schade; máskor azonban mindig megmarad az eredeti hang eltérőleg sok német nyelvjárástól.

A kfn. *s* és *ʒ* — eltekintve a szókezdő és szóvégi, különösen *l* után álló *ʒ*-től, mely ép úgy, mint a germ. *tt*, az úfn.-tel egyezőleg *ts* affricatává fejlődött — nyelvjárásunkban phonetikailag megegyeznek. — Van ugyan nyelvjárásunkban is tenuis és media dentalis spirans (a kfn. *ʒ* és *s* között talán az volt a különbség, hogy *s* zöngés, *ʒ* zöngétlen spirans), és pedig media van szóközépen (két vocalis között), szó végén és *sl*, *ls*, *ms*, *ns* hangkapcsolatban. — *tsana* (sírni), *tsāχə* (Zeiger), *mīʔts* (März), *špreitsn* (támaszkodni, germ. spreut, ófn. spriuzen), *k'itsl̥n* (Schatz szerint az eredeti germ. *tig-* gyökérből a consonansok felcserélése által; Kluge feltételez egy *kit-*, *kut-*, germ. alakot, de ez Schatz szerint már továbbfejlődést mutat), *swiz* ~ *šwits* (úfn. Schweiss, de: *schwitzen*), *ristenes* ~ *reistanəs*, *kurz* ~ *k'wets*, *kozze* ~ *k'otsn* (grobes, zottiges wollenzeug v. ö. magy. kócz) — *isern* ~ *eizon* (vasból való), *gewis* ~ *kwīz*, *vreise* ~ *frāz*, *geize* ~ *kāz*, — *šāz*, *štāz*, *hāz*, *kšpāz*, *kfrīz* (ófn. *ga-frizzi, a fressenhez), *nāzn*, *wīzl̥*, *hāzlnus* (mogyoró), *weizln* ([féhériteni] megszelní), *hāz* (hals), *mēznə* kisebb fajta mozsár; származását nem ismerem (v. ö. Grimm DWb. s. v. *Mörser* és *mürsen*).*)

Hosszú *ss* szóközépen és szó végén úgy hangzott, mint az úfn. úgynevezett erős *ss*. — *krāz* — *krēsə*, *štāz* — *fūz*, de: *midn fīss štēs* (mit den Füßen stossen), *hās* (forró), *nus* (dió), *nās* (nedves), *hās* (gyűlölet), *rās* (úfn. herb, hangról: heiser).

III. *ts* affricata. Szó kezdetén ritkán fordul elő, legtöbbször idegen (magyar) szavakban: *tsūln* (csurogni, sprudeln, visszamegy egy *skup-* gyökérre[?]) és ebből *l* frequentatív képzővel alakult az ige, *l* előtt a dentalis elmarad[?], *tsāpl̥* (~ kfn. schapël — tschapel v. ö.: das künstlerische schapël bestand aus einem Bande oder Schnur — nálunk a kanász, tehenes karikás ostorát hívják így), *tsānkəl* (lézengő, rossz gyerekekre mondják; állítólag valami mythologiai maradvány[?]), *tsinākl̥* (csónak), *tsātši* (csacsi), *tas tsīkal* (csikó), *ti tsīzma* (csizma), *tsāwəklə* (csavargó), *tsārdās* (csárdás), *tsutra* (csutora).

---

*) A dentalis spirans *s*-nek a Lech folyó keleti oldalán általában media ejtése volt szó végén.

Gyakrabban fordul elő szóközépen, midőn, mint azt Winteler (PBB. XIV. 455.) megállapította, gutturalis + *ts* hangkapcsolatnak metathesis folytán keletkezett alakja *tšk*, illetőleg *tš* fordul elő. — *rutšn* (*ruckezzen), *tětšn* (mondják így is: *täχtl*; Winteler szerint e két szó egy alakra megy vissza), *wātšn* (talán a *wāgln*-nal van összefüggésben, Winteler szerint: zu wackeln und wanken kfn. wagen, wác), *frātšln* (zu fragen), *rātšn* (kerepelni, sokat összevissza beszélni), *hutsšn* (hintázni, *huckezen ~ *hoka* [guggolni]), *pritsšn* (locsolni), *tātšln* (eviczkelni), *mentšn* (összefüggésben: menge-vel), *kwātš* (locs-pocs, sár az utcán; Winteler szerint: eine [mit Schuh oder Brett] geschaukelte und gepeitschte Flüssigkeit), *mātš* (egyveleg; nálunk a mindennemű félig érett gyümölcs [alma, szilva, körte stb.] összeelegyedéséből keletkezett szeszes italt nevezik így; Winteler szerint: «gehört deutlich zu: mengen»), *tutsšn* (thür. titsche — titschen; Winteler szerint «stammverwandt mit tunken als auch mit tauchen», ez semmiképen sem felel meg a nyelvjárásunkbeli szó értelmének [kocintani], valószínűbb Winteler másik nézete, mely szerint kfn. *tuc—duc* [-ckes] = Schlag, Stoss, schnelle Bewegung, Streichhal van összefüggésben). — *flitsšn* (ledér, czéda leány), *tritsšn* (azt hiszem: összefüggésben kfn. *druc*[-ckes]-szal; szólásmód: *fə rān šāz* (kfn. *scheiz* = Darmwind), *trei tritslə mǎχə* = dolgot elaprózni; *kwitsšn* (madarakról: csicseregni, czipöröl: csikorogni), *trātšn* (talán: tragen-nel összefüggésben), *pātšn* (sok mindenfélére mondják, a mi alaktalan, pl. czipöre, görhes tehénre, sőt ügyetlen és kevésbé szép leányra is: *īz ābə tēz ā pātšn*!), *prētšn* (sokat járatni a száját lényegtelen dologról, összefüggésben: *prēχln* [tilolni], melyben az *l* frequentativ képző; egy *praxjan-ból, mihez tartozik a nyelvjárásunkbeli *prākə* [enyhén többször ütni] is), — de: *krākšln* (denom. ige: krächse-ből; Schatz adata: *gratšə*).

49. §. Torokhangú másssalhangzó k (gutturales). I. Tenuis explosiva. 1. a) Szókezdő *k* vocalisok előtt *k'*, consonansok előtt *k*, mely után a consonansnak erősen gutturalis színezete van. — *k'ind*, *k'ēvn*, *k'āpm* — *k'āpal*, *k'āp* (kfn. kappún, kl. capo = herélt birka), *k'ul*, *k'ā~* (kein), *k'ēvbə* (*k'ēvwə*) kosár, *k'ēvwəl* (kosárka), *k'avb* (véka), — *k'ātōliš*, *k'āpitl*, *k'ālendə*,

— *klā* (klein), *krân*, *klempe*n (kfn. klamben «verklammern» és az ezáltal keletkezett zajt is jelöli; a vocalis elárulja, hogy eredetileg alnémet szóval van dolgunk), *kräpfə*, *krampm* és belőle: *krāmpln* stb.

b) Szóvégi kfn. *c*-ből (főneveknél a függő esetekben: *g*), ha megmarad, vocalis után *χ* lesz (és pedig phonetikailag pontosan: mediopalatalis *χ*). — *tac* ~ *tâχ*, *troc* ~ *trōχ*, *slac* ~ *slâχ* (guta és erdőirtás pl. in *slâχ ke* = erdőt irtani menni), *kriec* ~ *kriēχ* (háború), *gesmac* ~ *kšmâχə*, *vluč* ~ *fluχ*, — *wēχ*, *tsūχ*, *tāχ* (teic). Igen gyakran azonban szóvégi *ch* és *c* elmarad, vagy el is maradhat; a melléknevek végéről elmaradt *ch* illetőleg *c* ragozás közben ismét fellép: *ī*, *mī*, *tī*, *sī* (ich, mich, dich, sich), *ēsi* (ezzieh), *ā* (auch), *klei* (űfn. gleich, azonnal, de: gelich ~ *kleiχ*), *plē* (blēch), *rādi* (rettich, lat. radix), *na*~ (noch; progressiv nasalizálódással), *riēbli* (ruhig), *kwāitēti* (gewaltig), *tiēdri* (dieterich = tolvajkules), *frāli* (freilich), *hāgli* (heiklich), — ugyanitt említhetők fel a 41. §. II. a) pontjában felhozott példák — *phluoc* ~ *pfluχ*, *kruoc* ~ *kruχ* (dim. *kriugl*), *muži* (musik), *kūnec* ~ *k'ini* (már csak egyes kifejezésekben: *k'ini und k'āiza*, *k'ini štefāni*, *hālij trei k'ini*; újabban űfn. hatás alatt: *k'enīχ* terjed), *koch* ~ *k'ō* (csecsemők számára készített pépszerű étel) és *k'ōlēfə* = főzőkanál, *slac* plur. ~ *slē* (űfn. slegi, verés, pl. *kriukst slē* = kikapsz), — *slāfri* (schlāfrig), *prēdi* (predigt), *klīēdi* (glüendec), *fīētsi* (vierzec), *knēdi* (gnädig), *tseidi* (érett), *kifti* (mérges), kfn. *winic* ~ *wīni* (pl. *wīniχə hund* = veszett kutya, űfn.-ben nem ismerem: wutkrank), *plāšfīēsi* (mezteláb), *nādi* (notwendig, nöthig), *rogli* (roglich «locker», germ. *rugn- egy *rukj-ből való frequentativ igéből képzett nomen deverbale), *ā-sīχti* (einzeln). Magyarból: köpönyeg ~ *kēpənē*. Összetételben elmarad ezekben: *namitāχ* (Nachmittag), *tāwēvkə* (Tagwerker) v. ö. *tābri* 41. §. II. a).

A mi nyelvjárásunkban is nyoma van annak, hogy a gutturalis tenuis explosiva szó végén gutturalis spiranssá válik, szóközépen azonban megmarad: *wāχ* (weich) — *wākə* (áztatni; pl. ruhát = *kwand ei-wākə*), *hāχ* (hoch), de: *hokfəvt* (büszkeség, Hochfahrt), *rauχ* (pl. *wei-rauχ* = tömjén), de: *rauəkə* (füst és füstölni) vagy: *rauķfan* = kémény; *piēχl* (pl. *pētpiēχl* = imakönyv), de: *puikštam* = betű; *tāχ* és *tēkə* (talán szintén idetartozik: *pēχ* és *pīkə* [?]).

c) Germ. és nyugati germ. *kk* nyelvjárásunkban is megmarad: *lukə* (egy *lukkja-ból, úfn. Lücke, pl. *tsandlukə*, magánosan *lukə* = alfel, pl. *sətsti qv teinə lukə* = ülj le), pok — *pəkin*, *špək*, *tsək*, *flək*, *lokə*, *lākə*, *ləkə*, *knāk* (ófn. nack, úfn. Genick), *lākļ* (amolyan 12 éven felüli gyerekekre mondják; ered.?), *šnākəl* (úfn. Kinn), *tik*, *pākə* stb.★)

II. Media explosiva. Szókezdő kfn. *g*-nek nyjk.-ban (még vocalisok előtt is) *k* felel meg: *kud*, *kjədə* (földbirtok), *kōd* (Gott), *preidikəm* (Bräutigam), *kāsn*, *kāst*, *košn* (kfn. gosche). *kre-v* (grün), *krām* (graben) stb.

l előtt *g* megmaradt és bizonyos nyomatékkal ejtetik ki: *tsiēgl*, *krīēgl*, *engl*, *flāgl*, *Hanziēgl* (Johann+Georg dimin. alakja; a Georg szókezdő *g*-féle *j*-és átmeneti fok után eltűnt), *špiēgl*, *krāgl* — ha pedig a *g* előtt *n* van, akkor a vocalis nagyfokú nasalizálódást szenved és az *n* elmarad: kfn. *schiec*-ből *verbum frequ. denominale*: *se-ēgln* (a vocalisra vonatkozólag v. ö. 38. §.), de: *ringl*. — *k'ūgl*, *vōgl*, *nāgl*, *feigl* (Veilchen), *pūgl* (Buckel), *hāgli* (heiklich) stb.

III. Spirans *ch*-nak nyelvjárásunkban legtöbbször *χ* felel meg, mely *s* előtt *k*-nak hangzik; szóvégi *ch* rendesen elmarad. *lēvəl* (lerche), *teixt*, *nāxt*, *kwixt*, *fūvxt* — *oks*, *wāks*, *maniksmā?* (manchesmal), *uēks* (seb, Wehes), *ētlisksmā?* (kfn. etelich), kfn. *liuchse* ~ *leiksn* (löcs), *iechse* ~ *īvksn* (hónalj), *hāksn* (helse, lat. coxa) stb.

50. §. *h* hang (v. ö. 42. §. *e*). Szó kezdetén rendesen megmarad mint *h*, máskor azonban rendesen *χ*-nek hangzik: *hēvts*, *hemət*, kfn. *huober* ~ *hūvə* (*huiwə* = Erblehnbauer, csak mint tulajdonnevet ismerem), *liēxt*, *fiχ* (vieh) stb.

Ezekben a szavakban: *ābə*, *ausə*, *einə*, *tənə*, *tuvrə*, *tsuxə*, *nāχə*, illetőleg: *ābi*, *ausi*, *eini*, *tani*, *tuvri*, *tsuxi*, *nāxi* a her illetőleg *hin*-nek a *h*-ja nem hangzik. Schmeller ezt úgy magyarázza, hogy itt a *h* (mi főleg vocalis után szokott történni) csak hiatus megszüntetésére csúszott be (v. ö. 42. §. *c*)), tehát consonans után el is maradhatott, mi később ezekben általánossá vált. Ezzel szemben föl lehet hozni, hogy azok a conso-

★) Teljesen eltérő fejlődést mutat: *tsuwēšpm* (Zwetschke).

nansok, melyek először csak euphonia végett csúsztak be, később a tőhöz tartozóknak vétettek és megmaradtak; egyedül tehát a *h* tenne eszerint kivételt, mely különben is hiatus megszüntetésére igen ritkán lép fel. Ez semmiesetre sem plausibilis magyarázat. Kauffmann már valamivel helyesebb magyarázatot ad, szerinte: «weil sie anlautende aspiration verloren haben», eszerint tehát az expiratio gyöngülése (minthogy her—hin a második szótagba kerültek) a consonans eltűnésével jár; azonban ez sem egészen kielégítő magyarázat.

V. Nyelvjárásunknak magyarból vett kölcsönszavai.

Isztimért kisebb német községek (Gut-Tamási, Kuti, Balinka) és többé-kevésbbé még most is német községek (Bodaik, Moor) veszik körül, csak délfelé van magyar község Iszka-Szt.-György, melyen keresztül az isztimérik Székesfehérvárra [mely nagy részben néhány évtizeddel azelőtt szintén német volt; a czisztarczíták temploma az övék volt, azért a nép még most is azt mondja: Megyek a németekhez (t. i. templomba) = a czisztarczita templomba] heti és országos vásárokra járnak. — Ez a viszony már eleve arra enged következtetni, hogy az isztimérik nem sokat érintkeztek magyar anyanyelvűekkel és a magyar nyelv csak kis mértékben gyakorolta nyelvjárásunkra még azt a kevésbbé lényeges hatást is, mi nyelveknek egymással való érintkezésekor szavak átvételében nyilvánul.

Legtöbb szó nyelvjárásunkba a pásztorok révén került, kik úgy a mi falunkban, mint az összes közelfekvő német falvakban magyar származásúak.

1. A lovak és tehenek neve rendesen magyar szó: a) *mērges*, *tšilag*, *tšinoš*, *muskə*, *mādār*, *keše* (így is: *kēše*), *šārgə*, *selō*, b) tehennevek: *tšākō*, *wöröš*, *tsifrə* stb.

2. A pásztorok révén került a magyarból nyelvjárásunkba a *tə wikə* (bika), az úfn. *stier* ~ *štiv* alatt a még be nem fogott ökröt értik; *təs tšikal* magy. csikó, csak — szokás szerint — még diminutiv képzővel ellátva; úfn. das Fohlen [északi német-ségben: das Füllen] ~ *təs fū* legalább is egyéves csikóról mondják. A kis borjú és egyéves borjú közötti különbséget a *kalbe*+*n* ~ *k'āim* és a *kalbe* diminutiv alakjával: *k'āibəl* (*k'āiwəl*)

fejezik ki; de mikor a kis borjút hívják, akkor a magyar becze (MTsz.: kis borjú) szót használják diminutív alakban: *wętsəl sę* (= becze ne) vagy így is: *wętsi sę*. — Ha a kis csikót akarják hívni, megint csak a magyar szót használják: *matsi ne, ne* (v. ő. MTsz. maczkó: 1. csikó, 2. kisebbfajta parlagi ló — tehát *sę, sę* helyett is a magyar *ne, ne* alakot használják).

Isztimér körül fekvő helységek, hegyek nevei következő alakban honosultak meg: Dültfás (ma a részben kiirtott erdő helyén puszta van) ~ *titfāš* (*pusta*); Burok (igen szép völgy a közelben) ~ *wuruk*; Haraszt (bokrok, cserjék, mely után erdő van) ~ *havrost*; egy szintén nem messze fekvő hegyet így hívnak nálunk: *wāglāš pęvri*, eredeti magyar nevét nem tudom, de azt hiszem aligha tévedek, ha az összetett szó első tagjának a magyar: *baglyás* szót tartom; Bodaik ~ *wudek*; Gut-Tamási ~ *tamāši*; Balinka ~ *pālínkə*; Iszka-Szt.-György ~ *sandjjeriņ*; Várpalota ~ *pālóta*.

A közönséges, használatban levő magyarból vett szavak a következők: bujtár (mi felénk: bujtár, Simonyi szerint magyarba olaszból, — hozzánk valószínűleg, sőt talán egészen biztosan, magyarból került) ~ *wuītār*; béres ~ *wieris*; csutora (Simonyi [A magyar nyelv¹ 107. l.] azt állítja, hogy a törökségből jött a magyarba [a törökben *čutura*, *čotra* alakban a magyarral megegyező jelentéssel van meg], a törökből kapták a bolgárok és szerbek is *čutura* alakban, hasonlóképen az olasz, melyben *ciottola* ivóedényt és csészét jelöl és onnan az érintkező német nyelvjárásokba is átment: *tshuttera*, *zotteli*, *zaute*; hozzánk — azt hiszem — a magyarból jött) ~ *tšutra*; csizsma ~ *tšizma* (ezt használják általában; ritkábban fordul elő: *štivl*); robot ~ *rōwt*; csavargó ~ *tšāwarkə*; bunda ~ *wundə*; áldomás ~ *ādāmāš*; ráadás ~ *rādāš* (pl. *kępts mə rā pišl rādāš* = szerezz meg egy kicsit), gulyás ~ *kulāš*; paprikás ~ *pāprikāž*; puszta ~ *pusta*; bekecs ~ *pekēš* (kis kabát; *tę hād ān pekēš, wiera štqrixtə* [szolgabíró]); a magyar (!) páskum (lat. pascuum) szó megvan nyelvjárásunkban egy a Burok (*wuruk*) mellett elterülő földdarab (mely azelőtt bizonyosan legelő volt) jelölésére: *pāškəm* alakban; betyár ~ *pētjār*; csónak ~ *tšinākl* (kérdés, vajon magyarból került-e hozzánk?); megvan a magyar ejnye indulatszó ~ *eiņə* (vagy: *enja*); köpönyeg ~ *kępənē*. Magyar ha-

tást árul el egynéhány keresztnév kicsinyített alakja: *jōška*, *miška* (*tamāš* [?]).

3. Sajátságos két szó nyelvjárásunkban a: *hēdjalēš* és *kindžiš* szó. Isztimértől délre, már Iszka-Szt.-György határában van egy szőlőhegy, mely a magyarajkú szentgyörgyiek kezéből az isztimériekébe került; a szőlőhegy neve: kincses (Károly János szerint azért, mert ott is olyanféle jelenet történt, mint a milyen a «Szt. László pénzé»-ben van elbeszélve); itt a magyarok minden ősszel összegyűltek és hegygyűlést tartottak, melyet aztán az isztiméri németek is megtartottak és manapság is megtartanak; ezek vannak meg a *kindžiš* és *hēdjalēš* szavakban.

VI. Befejezés.

Most még csak az a kérdés merül föl, hogy mely német nyelvjárásokban vannak nyelvjárásunkkal megegyező sajátosságok és vajjon lehet-e történelmi adatok hiányában tisztán nyelvészeti alapon legalább megközelítőleg azt a helyet megállapítani, a honnan elődeink jöttek?

Hogy nyelvjárásunk a bajor-osztrák nyelvjárásokhoz tartozik, az első tekintetre szembeötlik: a vocalis-rendszer (40. §.), a diminutiv-képző (43. §.), a személyes névmás dualis alakjai pluralis értelemben, az indic. præsens több. 2. sz. *ts* ragja, a sein ige præsensének plur.: *miv sān*, *ēz seits*, *sē sān* (48. §. 1., *d*)), a *b*-nek *w*-vel való váltakozása (47. §. 1., *a*)), a nagymérvű synkope és apokope (41. §. és 44. §.) mind olyan sajátosságok, melyek az összes bajor-osztrák nyj.-oknak és a mi nyjünknek is jellemző sajátosságai. Sokkal nehezebb azonban annak a megállapítása, hogy a bajor-osztrák nyelvjárások melyikével mutat nyelvjárásunk legnagyobb rokonságot? Lessiak a bajor-osztrák nyelvjárássterületet két részre osztja: nord- und südbajuwarisch; a kettőnek jellemző sajátágaiként a többi között felhozza: a déli, ellentétben az északival, a régi *ê* és *ô* hangot diphthongizálta (déli: *ea*, *oa*; északi *e*, *o*); az *l* és *r* az északiban változatlan, a déliben (a legtöbb dialectusban) *l* vocalis után egy vocalishoz hasonló *i* hanggá fejlődött, míg *r* vocalis után és szó végén majdnem mindig *a*-vé lett. Ez a két sajátosság nagyjában véve (v. ö. 21. §. I. és II.) nyelvjárásunkra is ráillik és így

ez alapon nyelvjárásunk Lessiak felosztása szerint a délihez tartozik. Hogy azonban a «nord- und südbajuwarisch» nyelvjárások határa meddig terjed, erre vonatkozólag Lessiak nem ad felvilágosítást. Átvizsgálva az összes bajor-osztrák nyelvjárások jellemző sajátságait Schmeller idézett munkája alapján, azt találtam, hogy nyelvjárásunk legfeltűnőbb egyezéseket mutat azzal, mit Schmeller *ostlechiisch*-nek nevez: a *vocalis* rendszer tökéletesen megegyezik vele, egy másik jellemző sajátság, t. i. hogy az *l* *vocalis* után mint *i* lép fel, az Inn és Isar folyó mentén élő nyelvjárásokban fordul elő, csak hogy míg ott a dim. *l* képző is *i*-nek hangzik, addig nálunk a dim. *l* képző megtartotta consonans természetét, mi tekintetben megint a Lech folyó keleti partján élő nyelvjárásokkal egyezik meg. Mindeme tények tekintetbe vételével azt hiszem közel járok az igazsághoz, ha azt tartom, hogy elődeink a Lech és Isar folyó déli részei között fekvő területen éltek bevándorlásuk előtt; a mai politikai viszonyokat véve tekintetbe, körülbelül Tirol és Bajorországnak a Lech és Isar folyók közé eső határvonalán.

Természetes, hogy biztosat e tekintetben állítani igen merész dolog volna, hacsak az ember az említett vidék nyelvjárását a helyszínén kissé behatóbban nem tanulmányozza: ez annál is inkább szükséges volna, mert akkor így is megerősíthetnők a talán ezután még fölszínre kerülő történelmi adatokat, illetőleg ezeket, ha teljesen hiányoznak, pótolhatnók.

VII. Nyelvjárási szöveg.

1. A dülők elnevezése.

Tsaręst k'imt tō hintauzākō, tē hāst tavrum ā sō, wārō klei hintō ti hāzō rīz — nāxō k'imt tō havrostākō, wārō si klei nēmān havrost a~fankt — nāxō ti mitatāliņ, wāz fotā ham a~fankt, wīez ham in hōtō rauftāid — nēm iz tō štrādākō, tā hamz padō tāliņ kstrīn — nēd weid iz tō rauzkleižākō, wāzi tā ti leid wīdō rausklīxō ham — weidēhī~ k'imt tōs kraudākēl, tēz k'ēvd ti auznāmlō, tē ham tā v pisl v kraud, ān kukrits, pav rūm und wās hāid sō prauxō — nēbō ti kraudākēl sān ti pālōt-wēžākō, tūtsu fawdmō rāf pālōtō — nāxō k'emō ti hanifkātō, wōz cēbārin hanif hī~pau~nō, hīets tānz ābō šā~ andri sāxō rā lēy, meistns hamz v štikl krumpiēn unt tēz andri iz kukrits tswiśn sān pa~i~l — tsēn wāts a~pau~ iz tō wurukākō, tō prādi-

1.

Zuerst kommt der Hintausacker, der heisst darum so, weil er gleich hinter den Häusern ist; nachher kommt der Harostacker,*) weil er gleich neben dem Harost anfängt; nachher die Mitteteilung, weil man von da angefangen hat, wie sie den Hotter aufgeteilt haben; nebenan ist der Strittacker, da haben sie bei der Teilung gestritten; nicht weit ist der Ausgleichsacker, weil sich die Leute hier wieder ausgeglichen haben; weiterhin kommt das Krautäckerchen, das gehört den Ausnähmlern,**) die haben da ein bischen Kraut, Kukuruz, paar Rüben und was sie (halt) so brauchen; neben den Krautäckerchen sind die Palotawegäcker, dortzu fährt man nach Palota; nachher kommen die Hanfgärten, wo sie immer Hanf hinbauen, jetzt legt man aber schon auch andere Sachen an, meistens haben sie ein Stückchen Grundbirnen und das andere ist Kukuruz, dazwischen sind Bohnen; um Weizen anzubauen ist der

*) Magy. haraszt, v. ö. 56. l.

**) Olyan idős gazdaemberek, kik a gazdaságot már átadták a fiuknak és ez ezért egész életükön át eltartja évenként meghatározott minőségű és mennyiségű eleséget szolgáltatva ki nekik.

laŋi, tə wei-kætsǎkə, tə hōtərǎkə und ām mūvēǰǎkə wǎkst ā v kuədi fruɣt — s kipt na~ andri fædə rā, tə mælā, tə lust und maŋiɣi hām hintən tɛvndlpevri ā v fæd — āv ti wǎtsfædə tǎnz tǎz ɛvsti jaɐ wǎts a~pau~, tǎs tsweiti jaɐ kɛvstn ādə trād unt tǎs triti jaɐ lāsən zəs in prōɣ līŋ, auzə wən tǎs fæd rɛɣt fɛt iz, nāɣə tǎnz ām tritn jaɐ rān klē hi~pau~, ten tǎnz ābə nāɣə tseidli umreissn, tǎs wīderān wǎts hi~pau~ kīnə.

2. Két asszony párbeszéde.

A) Tu, Lizi! hást sa~ sōwǎs k'ɛvɔd?

B) Na~ wāz istən sa~ wīm?

A) Hiɣts nimt tɛ nāni tōɣ nɛd in mǎtsl!

B) ābərə sō wāz-tā hād mə sa~ k'ɛvɔt, tǎz ālɔz kwīz īz, sē hamən jǎ tōɣ sa~ ksēŋ mid iɐ hām ke~?

Burokacker,*) der Breitelange, der Weingartacker, der Hotteracker und am Mühlwegacker wächst auch gutes Getreide; es gibt auch andere Felder: der Mellar, der Lust und manche haben auch hinter dem Dirnelberge**) ein Feld. Auf den Weizenfeldern baut man das erste Jahr Weizen, das zweite Jahr Gerste oder Korn und das dritte Jahr lässt man es brach liegen, ausser wenn das Feld sehr fett ist, dann baut man das dritte Jahr Klee hin, den reissen sie aber zeitlich um, damit sie wieder Weizen hinbauen können.

2.

A) Du, Elise! Hast du schon so etwas gehört?

B) Nun, was ist denn schon wieder?

A) Jetzt nimmt die Anna doch nicht den Mathias!

B) Aber so etwas — man hat schon gehört, dass alles gewiss ist — man hat ihn ja doch schon mit ihr nach Hause gehen sehen?

*) Magy. burok, egy völgy neve; v. ö. 56. l.

**) Somhegy; v. ö. Schmeller BWb. I, 541 s. v. Dirnlein Kornelkirsche.

A) Si īz wīdā rālas tsrukkanā — sē sān ām samstāx sq! fəšprēxas ween min Reixavt.

B) ābā tēx Reixavt?! ēv rīz jā ša~ ībā rā manat tsədə Kristina kano?

A) tē šaudn nēdāmā a~ — si sākt liēba heirats kav nēd — tavrum īzā wīdā tsruk tsədə nāni.

B) iērā fāda hēd in māts! liēba k'āt — ēv sākt tō māts! hād a pēsās fəed.

A) ābā sī! ti nāni! tē tsa-d in kantsn tāx, si īz kants nāriš nāx ten Reixavt.

B) mīē mā-d nēd, wīes tā tsu! kēd — ib kav niks kwist fəten.

A) ips ā ēšt just innā wāen — pi pā sē kwēst umā pis! en rym samā, tā hābi ālās təfəen.

B) hiēts piri tox neigīeri, ops wāv rīz — tē Reixavt sān fāliš, fūlēxt wūrā nuē ti Kristina šrēkā?

A) Nā~ — wanz ī sāx — išša~ ālās kwīz!

A) Es ist wieder Alles zurückgegangen, man sagt am Samstag wird schon Verlobung mit dem Reichard.

B) Aber der Reichard?! er ist ja schon über einen Monat zu der Christine gegangen?

A) Die schaut ihn nicht einmal an; sie sagt, lieber heiratet sie gar nicht, — darum ist er wieder zu der Anna zurück.

B) Ihr Vater hätte den Mathias lieber gehabt, — er sagt, der Mathias habe ein besseres Feld.

A) Aber sie! die Anna! die weint den ganzen Tag, sie ist ganz närrisch nach dem Reichard.

B) Man meint nicht, wie es da zugeht; ich habe davon gar nichts gewusst.

A) Auch ich habe es eben erst erfahren (nyj.: bin es erst just inne geworden), ich bin bei ihnen gewesen um ein bischen Rübsamen und da habe ich Alles erfahren.

B) Jetzt bin ich doch neugierig, ob es wahr ist: die Reichards sind falsch, vielleicht will er nur die Christine schrecken?

A) Nein — wenn ich es sage — es ist schon Alles gewiss!

TARTALOM.

	Lap
Bevezetés	5
I. Phonetikai ismertetés	8
A) Nyelvjárásunk hangjai	8
B) Hangsúly	13
II. A hangsúlyos magánhangzók történeti fejlődése	17
A) A hangsúlyos magánhangzók liquidák előtt	17
B) Az egyes hangsúlyos magánhangzók történeti fejlődése	21
C) A hangsúlyos magánhangzók fejlődésének áttekintése	33
III. Hangsúlytalan hangzók nyelvjárásunkban	35
IV. Mássalhangzók	39
A) Nem szervesen fejlődött mássalhangzók	39
B) Diminutiv-képző alakjai	42
C) Kombinatorikus hangváltozás	44
D) Mássalhangzók történeti fejlődése	47
V. Nyelvjárásunknak magyarból vett kölcsönszavai	57
VI. Befejezés	59
VII. Nyelvjárási szöveg	61

Értesítés.

A Magyar Tudományos Akadémia 1890 október hó 27-ikén hozott határozata értelmében:

A hazai iskolák, könyvtárak, egyesületek és társaskörök a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában évenként megjelenő kiadványok közül a következőket, ú. m. az

Akadémiai Értesítőt,

Almanachot,

Archæologiai Értesítőt,

Archæologiai Közleményeket,

Emlékbeszédeket,

Értekezéseket (Nyelv- és Széptudományi, Bölcsészeti, Történelmi, Társadalomtudományi),

Magyarországi Német Nyelvjárásokat,

Magyarországi Szláv Nyelvjárásokat,

Mathematikai és Természettudományi Értesítőt,

Mathematikai és Természettudományi Közleményeket,

Nyelvtudományi Közleményeket, Nyelvemléktárt,

Magyar történelmi emlékeket: Okmánytárak, Írók, Országgyűlési emlékek,

Könyvkiadó-Vállalatból évenként négy kötetet évi 20 korona átalányösszegért, vagy ha a Könyvkiadó-Vállalat most említett négy kötetét angol vászonkötésben kívánják, évi 23 korona 20 fillérért rendelhetik meg.

Mindezen iskolák, könyvtárak, egyesületek stb. a Magyar Tudományos Akadémia többi kiadványait 25 % engedménynyel szerezhetik meg a Magyar Tudományos Akadémia főtitkári hivatalánál.

Ha a fentebbi átalányösszeg az év első felében küldetik be a főtitkári hivatalhoz, a kiadványok portómentesen küldetnek meg; ellenkező esetben az évi 20 korona (esetleg 23 korona 20 fillér) átalányösszeg a Könyvkiadó-Vállalat négy kötetének megküldésekor, november végén, utánvétellel kéretik be, s ekkor a címzett a postaköltséget is viselni tartozik.

Eddigélé 314 hazai iskola, könyvtár és egyesület részesül az átalányfizetés kedvezményében.

Ez iránti jelentkezések a főtitkári hivatalhoz intézendők.

A Magyar Tud. Akadémia
Főtitkári hivatala.

Nyelvtudomány. A M. T. Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti *Asbóth Oszkár*. Első évfolyam, 1. szám. Ára 1 kor. 50 fill.

Ez új folyóiratnak, melynek megindítását a M. T. Akadémia a nyelvtudományi bizottságnak és az I. osztálynak előterjesztése alapján 1906. évi január 29-én tartott összes ülésében elhatározta, az a célja, hogy általános és különösen indogermán nyelvészeti értekezéseken kívül tájékoztató és ismertető cikkeket közöljön a külföldi nyelvtudomány haladásáról. Épp egy félszázada, hogy Hunfalvy Pál *Magyar Nyelvészet* című folyóiratának programjában (I. köt., 1856., 7. l.) a szoros értelemben vett magyar nyelvtudomány mellett a »hellén-latin nyelvtudomány»-ra is rámutatott, »úgy hívé, hogy ezek tudását kell legelőbb öregbíteni nálunk», s egyúttal a szanszkrit nyelv ismeretének fontosságát is hangsúlyozta. A *Magyar Nyelvészet*nek, 1862-től fogva pedig a *Nyelvtudományi Közleményeknek* hasábjain csakugyan meglehetősen számmal jelentek meg az indogermán nyelvészet kérdéseivel foglalkozó értekezések, ismertetések és bírálatok, az utóbbi folyóiratban főleg Simonyi Zsigmond szerkesztősége idejében (1893—1895). Azonban az a körülmény, hogy ama tudományágak fejlődése újabban mind nagyobb lendületnek indul, másrészt annak elismerése, hogy a *Nyelvtudományi Közlemények* főfeladata, hogy a magyar nyelvhasználatnak nyisson teret, arra indította a nyelvtudományi bizottságot, hogy egy új általános nyelvtudományi folyóiratnak megindítását javasolja és feladatául főleg ama tanulmányok gondozását tűzze ki, a melyek hazánkban szélesebb köröknek (főleg középiskoláink philologus tanárainak) érdeklődésére tarthatnak számot s a melyek a szoros értelemben vett magyar nyelvészetre is termékenyítő hatással lehetnek. E tudománykörök főképp a következők: 1. általános nyelvtudomány (főleg nyelvlélektani fejtegetések, a segédtudományok köréből különösen phonetikai kérdések tárgyalása); 2. indogermán összehasonlító nyelvtudomány; 3. az egyes indogermán nyelvek közül főleg a görög, itáliai, germán és szláv nyelvekre vonatkozó tanulmányok. Az e körökbe tartozó kérdések egyrészt értekezések, másrészt ismertetések, bírálatok és kisebb közlemények alakjában tárgyalatnak a folyóirat hasábjain. A folyóiratból, a mely *Asbóth Oszkár* szerkesztésében *Nyelvtudomány* címmel indul meg, évenként — további intézkedésig — két ötíves füzet fog (május 15-én és november 15-én) megjelenni.

Megrendelhető

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapecsten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.

FRANKLIN-ARSULAT NYOMDÁJA.